

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ - ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Τεύχος 2

ΙΩΑΝΝΙΝΑ - Φθινόπωρο 1998

Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Ἑξαμηνιαία ἔκδοσις

Τεύχος 2 - Ἀνοιξη 1998

Ἰδιοκτήτης: Τομέας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων
Κέντρον Ἐρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας

Υπεύθυνος ἔκδοσης: Νίκος Κ. Ψημμένος

Ἐπιμέλεια: Σοφία Γ. Τακουρλῆ

Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολις Ἰωαννίνων
451 10 Ἰωάννινα

Τηλέφωνο: (0651) 98643. Φάξ: (0651) 42918

Ἡ ἔκδοσις τοῦ δεύτερου τεύχους “Τῶν νέων τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.” χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀναπτυξιακὸ πρόγραμμα τοῦ Κέντρου, καὶ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Παναγιώτη Νούτσου

Η “ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ” ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Στις δύο τελευταίες δεκαετίες τελεσφόρησε ή προσπάθεια πλειάδας μελετητῶν τῆς ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν νὰ περιορισθεῖ ή κυριαρχία τῶν γραμματολόγων ποὺ ἐξακολουθοῦσαν πεισματικά νὰ κρατοῦν γιὰ τὸν ἑαυτό τους τὸ “δικαίωμα τῆς πρώτης νύχτας”, ἀκόμη καὶ γιὰ κείμενα ποὺ ὁ στόχος τους ἦταν ἀποκλειστικά ἢ τουλάχιστον πρώτιστα φιλοσοφικός. Ἡ ἀποτελεσματικότη-
τα ὡστόσο αὐτῆς τῆς ἀπεμπλοκῆς δὲν συνίσταται μόνο στὴν κατοχύρωση τῆς “νεοελληνικῆς φιλοσοφίας” (γιὰ νὰ κρατήσουμε μὲ εἰσαγωγικά τὸν περιγραφικὸ αὐτὸ ὄρο) ὡς αὐτοδύναμου ἐρευνητικοῦ καὶ διδακτικοῦ ἀντικειμένου, ὅσο κυρίως στὴν ἐξουδετέρωση τῆς φιλολογικῆς ματιᾶς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ μακροημερεύει καὶ μὲ φιλοσοφικὸ μανδῦα, προσαρμοσμένη ὁμαλὰ σὲ μιὰ τυπικὴ ἱστορία τῆς φιλο-
σοφίας. Ἡ σημασία πάντως τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἔγκειται στὴν ἀνάδειξη τῶν “σιωπῶν” ἢ τῶν προτεραιοτήτων ποὺ ἐπέβαλε ή γραμματολογικὴ ἐκστρατεία νὰ συλλεχθεῖ μὲ ἐνιαῖο τρόπο καὶ νὰ ἀποτελέσει παιδευτικὸ θέμα ή πνευματικὴ παρα-
γωγή τοῦ νεοελληνισμοῦ. Ἡ ἀξιοσημείωτη, πράγματι, ὠθησὴ τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἀρχικὰ στὴ μεσοπολεμικὴ καὶ μὲ ἔντονους ρυθμούς στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, ἔκανε γνωστὴ τὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων μέσα ἀπὸ ἓνα διπλὸ πρίσμα: τὴν ἀνίχνευση τῆς ἀφετηρίας τους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γένεση τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν κατανόηση τῆς συμβολῆς τους στὴ σύσταση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Μὲ ἄξονα τὴ γραμμικὴ ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ή ὁποία σὲ ὅλες τὶς ἐκδοχές της δὲν ἀποκρύβει τὴν εὐρωκεντρικὴ της καταγωγή, τὸ ἐνδιαφέρον εἶχε στραφεῖ πρὸς τὴν ἐποχὴ τῆς “κορύφωσης” τῶν ἰδεῶν ποὺ ἐσωτερικὰ σήμαινε τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἰδεολογικῆς προετομασίας τοῦ Εἰκοσιένα καὶ ἐξωτερικὰ - μὲ κάποια ἀπλῶς καθυ-
στέρηση - τὴ συμπόρευση μὲ τὴ δυτικοευρωπαϊκὴ κίνηση τῶν Φώτων. Σ’ αὐτὴν τὴν ὑπογράμμιση τῆς περίοπτης θέσης τοῦ “νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ”, γιὰ νὰ

χρησιμοποιήσουμε τὸν ἐξίσου περιγραφικὸ αὐτὸν ὄρο, τὴν πρωτοκαθεδρία εἶχε ἡ ἀναζήτηση τῶν ἀγωγῶν πρόσληψης καὶ τοῦ τρόπου ἐπεξεργασίας τῶν ἰδεῶν τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἢ, ἔστω, τῶν σημαντικότερων προδρόμων του, ὅπως λόγου χάρι εἶχε συμβεῖ μὲ τὴν ἐξακρίβωση τῆς τύχης τοῦ Locke στὴν ἐλληνικὴ διανόηση. Οἱ ἐρμηνευτικὲς παρενέργειες, στὶς ὁποῖες ὠθοῦν αὐτὲς οἱ “σιωπές” ἢ οἱ προτεραιότητες, μπορεῖ βέβαια νὰ χρεώνονται στὴν ἐπιστημολογικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διαμόρφωση τῶν εἰσηγητῶν τους ἢ - πολὺ περισσότερο - τῶν σχολιαστῶν ποὺ τοὺς διαδέχονται, ὁδήγησαν ὅμως στὴν ἐλλιπὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν, στὴ μεροληπτικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν θεωρητικῶν ροπῶν καὶ στὴν ἀνακριβὴ ἀπογραφή τοῦ εἰδικοῦ τους βάρους. Καθιέρωσαν, τέλος, ἓνα μᾶλλον ἀνελαστικὸ σχῆμα στὴν περιβολόληψη τοῦ “νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ” ποὺ ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς του πλείστες περιπτώσεις, μολονότι ἡ προσεχτικὴ τους στάθμιση θὰ μπορούσε νὰ τροποποιήσῃ ὀρισμένες ἐκτιμήσεις μας - ποὺ ἐπιβάλλονται μὲ τὴν ἰσχὺ τοῦ “κοινοῦ τόπου” - γι’ αὐτὴ τὴν περίοδο.

Ἡ ἀπαιτούμενη κάθε φορὰ ἐπιστροφή στὰ ἴδια τὰ κείμενα καὶ τὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ τους λειτουργία, χωρὶς ἀποκλεισμούς ἢ ἀβασάνιστες ὁμαδοποιήσεις, συνεργεῖ στὴν ἀνάδυση τῆς ἰδιαίτερης φυσιογνωμίας ποὺ ἀπέκτησε στὴ μακραίωνη διαδρομὴ τῆς ἢ νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Μ’ αὐτὸν τὸν τρόπο μποροῦν νὰ ἀποσαφηνιστοῦν οἱ σχέσεις τῆς μὲ τὴ συνολικὴ ἱστορία τῶν ἰδεῶν καὶ τὶς ἐπιμέρους πτυχώσεις τῆς (π.χ. τὴν ἱστορία τῶν θρησκευτικῶν, ἐπιστημονικῶν, πολιτικῶν κ.λ.π. ἰδεῶν), ὅταν μάλιστα ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς διαδρομῆς συχνὰ καθιστοῦσαν ἀνενεργὰ σχήματα τέτοιες τυπικὲς διαιρέσεις. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν στενὸ ὄρισμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀνατρέχουν σὲ συναφεῖς προτάσεις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἢ τῶν ὑπόμνηματιστῶν τῆς, τὸ φιλοσοφεῖν ἀντιμετωπίζεται ὡς ἡ “πιὸ πλατύτερη μάθησι τοῦ ἀνθρώπου” (Καταρτζῆς) καὶ ὡς “ἀληθὴς ἐγκυκλοπαίδεια” (Χριστόδουλος), ἐφόσον ἐκτείνεται “εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς ἀνθρωπίνης παιδείσεως” καὶ σὲ ὅλα τὰ “χρήσιμα” τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς (Κοραῆς). Ἡ διερεύνησι τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας, ποὺ συνεπάγεται τὸν ἀνακαθορισμὸ τῶν σχέσεων μὲ ἄλλες μορφές τοῦ θεωρητικοῦ βίου, δὲν ὑπονοεῖ τὴν ὑπαγωγή τῆς ἱστορίας τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν στὴ γραμματολογία ποὺ θὰ ἀπαιτοῦσε νὰ ἐπιβληθεῖ ὡς συνολικὴ ἱστορία τῶν ἰδεῶν. Βέβαια, ἀκόμη καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν καταρχὴν θετικά, μὰ καὶ ἀποδεσμεύθηκε τὸ φιλοσοφεῖν ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ποὺ εὐδοκίμουσε παλαιότερα χωρὶς νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας. Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῶν

πολιτικῶν ιδεῶν, πού γνωρίζει νέα ἔξαρση τελευταῖα ὑποδεικνύοντας τὰ κενὰ τῆς γραμματολογικῆς προσέγγισης καὶ συνάμα ἀφυδάτιώνοντας τὸ φιλοσοφικὸ ἴσθμιο τῶν ἀναλύσεων πού πραγματεύεται. Δὲν ἀποκλείεται νὰ παρεμβαίνει κι ἐδῶ ἡ θεσμικὴ κατανομή (π.χ. κατὰ πανεπιστημιακὰς Σχολὰς: Θεολογικὴ, Νομικὴ, Φιλοσοφικὴ κ.λ.π.) τοῦ ἐπιστητοῦ πού καθιστᾷ ἐφικτὴ τὴν ἐξίσωση τοῦ ἀντικειμένου κυριότη-
τας μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης.

Ἡ ἱστορία τῶν ιδεῶν, στὸ βαθμὸ πού ὡς ὅρος εἶναι ἀναγκαῖος πλεονασμὸς καὶ ὡς ἐγχείρημα ἐρευνητικὸ ἀνήκει στὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας, δὲ νομιμοποιεῖ μόνον τις συσχετίσεις ἢ τις προσμίξεις τῶν ἐπιμέρους πτυχώσεών της, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐθυπαρξία τῆς καθεμῆς στὴν ἱστορικὴ τῆς τροχιά. Τοῦτο γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη σημαίνει ὅτι δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἱστορικὴ κατανόηση - δη-
λαδὴ γιὰ τὴν ἔνταξη σὲ μιὰ ὁλότητα ὁμοίων, παράλληλων ἢ διαφορετικῶν φιλοσο-
φικῶν φαινομένων μιᾶς ὀρισμένης κοινωνίας - τῆς αὐτοδυναμίας πού ἡ ἴδια ἀπέ-
κτησε, χωρὶς νὰ ὀλισθαίνομε ἔτσι στὶς παγίδες πού ἐπιφυλάσσει τὸ δίδυμο σύμ-
πλεγμα τῆς ἐπαρχιωτικῆς ὑποτίμησής καὶ τῆς νεοπλουτικῆς ὑπερτίμησής. Εἰδικό-
τερα, μ' αὐτὴν τὴν ὀπτική, καταδεικνύονται οἱ ἱστορικὲς ἰδιαιτερότητες τῆς παρα-
γωγῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν διακόνων του, ὅταν γιὰ
μιὰ μακρὰ περίοδο ἀναπτύσσονται ἀθηροὶ ἑλληνικοὶ πολιτιστικοὶ θύλακες μέσα καὶ
ἔξω ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν παράδοση τῆς ἀρχαίας
ἑλληνικῆς φιλοσοφίας χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς ἐθνικῆς τους ταυ-
τότητας. Μολονότι ἡ διεργασία αὐτὴ ἀφοροῦσε μᾶλλον περιορισμένο ἀριθμὸ διανο-
ομένων, οἱ ἴδιοι ὡστόσο ἦταν πού στὴν ἀσκηση τοῦ φιλοσοφεῖν δὲν ἤθελαν νὰ
ἀγνοεῖται ἡ προσφορὰ τῶν προγόνων τους. Μὲ περισσὴ ὑπερηφάνεια οἱ λόγιοι,
ιδίως, τῆς διασπορᾶς θυμίζον στοὺς συμπατριῶτες τους "πόσον τιμῶνται τῶν
προγόνων ἡμῶν τὰ συγγράμματα ἀπὸ τὰ φωτισμένα τῆς Εὐρώπης ἔθνη". Στὸ
ἔργο, ἐπομένως, τοῦ Κοραῆ, στὸν ὁποῖο ἀνήκει αὐτὴ ἡ διαπίστωση, ἔχει βαθύτε-
ρη ρίζα ἢ ἀπόπειρα νὰ σταθοῦν ἰσότιμα οἱ "ἀρχαῖοι" δίπλα στοὺς "νεωτέρους", γε-
γονὸς πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐπισκιάσει οὔτε ἡ "μετακένωσις" οὔτε ὁ διαρκὴς θαυμα-
σμὸς του πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς "φωτισμένης" Δύσης.

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ

α) Στή βιβλιοθήκη

Παναγιώτου Α. Άγιοσοφίτου, Άριστοτέλους θεωρία περί τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν διανοητικῶν διαφορῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου “( ) Παλαμῆδος”, 1886.

Καλλιρρόης Ἀδαμιάδου, Ἱστορία καὶ κριτικὴ - Ὁ πεσσιμισμὸς ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Παρ. Λεωνῆ, 1907.

Henri Ahrens, Πραγματεία τοῦ Φυσικοῦ δικαίου ἢ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Συγγραφεῖσα μὲν γαλλιστί... μεταφρασθεῖσα δὲ ὑπὸ Ἀ. Γεωργίτση καὶ Δ.Ι. Ἀντωνιάδου, φοιτητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Τόμος πρῶτος περιέχων τὸ γενικὸν μέρος. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἐφημερίδος τῶν συζητήσεων, 1875.

Χρήστου Ἀνδρούτσου, Ἡ ψευδάνυμος κρίσις τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας Μ. Εὐαγγελίδου. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, 1912. Μὲ ἀφιέρωσιν στὸν Γ. Σκλαβοῦνο.

Γεωργίου Σπ. Βερβενιώτη, Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Ντεκάρτ. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Γ. Σερμπίνη, 1943.

Π.Κ. Βίζουκίδου, Ἐπιστημονικαὶ πηγαὶ περὶ Σωκράτους - Βιβλιογραφικὸς πίναξ κατὰ τάξιν ἀλφαβητικὴν. Ἐν Λιψία, τύποις Δρουγουλίνου, 1921.

Θεοφίλου Βορέα, Ἡ περὶ τῆς ἑῶρας τῆς φιλοσοφίας κρίσις τῆς κατὰ τὸν Νόμον ΓΩΚΣΤ' συσταθείσης Ἐπιτροπείας. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, 1912.

[Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως], Στοχασμοὶ εἰς τοὺς παρόντας κρισίμους καιροὺς τοῦ Κράτους τοῦ Ὀθωμανικοῦ. Λειψία ἢ Πετρούπολις 1791 ἢ 1792. (Ἀθήνα 1996 μὲ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν φροντίδα Κ.Χ. Σπανοῦ, Βιβλιοφιλικὰ τετράδια ἐργασίας 1 - Προεπαναστατικὰ φυλλάδια α'. Ἀπὸ τῆ συλλογῆ Γ.Κ. Ἀνεστόπουλου).

Π. Βράιλα Ἀρμένη, Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαὶ ἤτοι σύντομος περὶ ψυχῆς καὶ Θεοῦ διδασκαλία. Βιβλιοθήκη τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων συλλόγου ἀρ. 56. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλά, 1884.

Βασιλείου Δουδούμη, Ζῶσαι ἰδέαι ἐκ τῆς δράσεως τοῦ κ. Πλάτωνος Δρακούλη

ἐκδιδόμεναι αὐθις. Ἀθήναι 1910.

Ἰ.Ν. Θεοδωρακοπούλου, Αἱ ἀρχαί τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἀθήναι, ἐκδο-
τικὸς καὶ τυπογραφικὸς οἶκος “Ὁ Κοραΐς”, 1928.

Ρόζας Ἰμβριώτη, Μεθοδολογικά προβλήματα - Α'. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel.
Θεσσαλονίκη, τυπογραφεῖο Μ. Τριανταφύλλου, 1933.

Ἀνθίμου Ἰωαννίδου, Πραγματεία περὶ τῆς παρ' Ἀθηναγόρα φιλοσοφικῆς γνώ-
σεως. *Dissertatio philosophica*. Ienae, Typis Frommanni (H. Pohle), 1883. Φω-
τοτυπία.

Νεοκλέους Καζάζη, Αἱ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίαι κατὰ τὴν ἱστορικὴν
καὶ φιλοσοφικὴν αὐτῶν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου
Ν. Γ. Πασσάρη, 1881.

Μαρίας Κισσάβου, Ψυχολογικαὶ πειραματικαὶ ἔρευναι - Ἡ ἠθικὴ συνειδήσις.
Α'. Ἡ πορεία τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία
διατριβή. Φιλοσοφικὴ βιβλιοθήκη Χ. Ἀνδρούτσου ἀρ. 5, ἐν Ἀθήναις 1939.

Χριστοφόρου Κοντολέοντος, Περὶ ἀρχῆς. Ἐκδόσις: Anna Meschini. Κείμενα
καὶ μελέται νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἀρ. 111, Ἀθήναι 1977.

Ν. Κοτζιά, Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ'
ἡμᾶς. Τόμοι 5. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ “Μέλλοντος”, 1876-1878.

Ἄ. Διομήδους Κυριακοῦ, Περὶ ἀρμονίας θρησκείας καὶ ἐπιστήμης λόγος. Ἐν
Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀριστομένους Ζ. Διαλησμά, 1905.

Helle Lambridis, *Die Erkenntnisprinzipien bei Aristoteles*. Inaugural-Dis-
sertation. Buchhandlung Paul John, Leipzig 1919.

Διονυσίου Λάτα, Πραγματεία περὶ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἀθεϊστικῶν
ἰδεῶν. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἰωάννου Ἀγγελοπούλου, 1879.

Χ. Πυλαρινοῦ, Πῶς ἤχθη ὁ Πλάτων εἰς τὰς ἰδέας του. Ἐκδόσις Ἐντευκτρι-
ου Καΐρου. Σελ. 24: “Ἐξετυπώθη τῇ 19 Ἰουλίου 1935.”

Γ.Μ. Σακορράφου, Ἐπίκρισις τῆς μελέτης ἐπὶ τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος
καὶ τῆς περὶ γενέσεώς καὶ σκοποῦ τῆς Πολιτείας κ.τ.λ. τοῦ Κ.Α. Κουτσουβέλη...
ἧς μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ “Ἐβδομαδίῳ”. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Θρ. Παπαλεξανδρῆ
καὶ Ἀλ. Παπαγεωργίου, 1887.

Ἰ. Σκαλτσούνη, Σκέψεις περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι βιομηχανίας. Ἀθήνησι, τύποις Α.
Κτενᾶ καὶ Σούτσα, 1868.

6) Στά ἀρχεῖα

Δύο φωτογραφίες τοῦ Θεοφίλου Βορέα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν του στὴ Λευψία: Μία ἐβδομαδιαία (6,2X10,2 ἐκ.) τοῦ φωτογράφου Carl Bellach καὶ μία στιγμιαία (8,8X12 ἐκ.) ἄγνωστου φωτογράφου. Στὸ ἐπάνω περιθώριο τῆς δεύτερης φωτογραφίας ὁ Βορέας σημείωσε: "Am Scherbelberge 1898."

Φωτογραφία τοῦ Δ. Σπίγγου 23,3X17,3 ἐκ. κολλημένη σὲ χοντρό χαρτόνι, στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ ὁποίου ἀναγράφεται: "Τῷ σεβαστῷ καθηγητῇ κ. Θεοφ. Βορέα οἱ ἐν ἔτει 1933-34 τελειόφοιτοι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Ἀθήνησι Μάϊος 1934. Οἱ ἀντιπρόσωποι Κων. Ἀθ. Ῥωμαῖος - Μ.Α. Μποτινάκης." Εἰκονίζονται οἱ τελειόφοιτοι μὲ τοὺς καθηγητὲς τοὺς Κωνσταντῖνο Λογοθέτη, Ἀπόστολο Ἀρβανιτόπουλο, Ἰωάννη Καλιτσουνάκη, Ἐρρῖκο Σκάσση, Νικόλαο Ἐξαρχόπουλο, Κωνσταντῖνο Ἄμαντο, Θεόφιλο Βορέα, Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλο, Σωκράτη Κουγέα, Μιχαὴλ Βολωνάκη καὶ Φαῖδωνα Κουκουλέ. Μεταξὺ τῶν φοιτητῶν διακρίνεται ὁ Κωνσταντῖνος Τρυπάνης.

Χειρόγραφο τετράδιο, 12,5X15,3 ἐκ., τοῦ Κωνσταντινουπολίτη Γεωργίου Ἀλεξάνδρου. Τὸ χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γεωργίου. Α. Ψαχιδῆ καὶ στίς πρῶτες 68 σελίδες του περιέχει: α) Τὸν λόγο πὺ ἐκφώνησε ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Παλαμαῖς στὴν κηδεῖα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Στ' (σσ. 1-28)· β) τὸ πρόγραμμα τῆς κηδεῖας τοῦ Πατριάρχου στίς 9.6.1881 (σσ. 29-31)· γ) τρεῖς λόγους πὺ ἐκφώνησαν στὴν κηδεῖα τοῦ καθηγητῆ τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Περικλῆ Γρηγοριάδῃ (10.10.1881) ὁ ἰατρός Θ. Γεωργιάδης (σσ. 32-50), ὁ καθηγητὴς τῆς πρακτικῆς θεολογίας καὶ συμβολικῆς Φίλιππος Παπαδόπουλος (σσ. 51-56) καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Ζυγαβηνός (σσ. 57-68).

Σοφίας Γ. Τακουρλή

Η ΕΡΕΥΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟ ΕΤΟΣ 1997

α) Εισηγήσεις σε επιστημονικές συναντήσεις

California State University, Sacramento 11-12.1.1997: **Enlightenment and Post-Enlightenment: State, Society and Individual, the Balkans, Greece and Turkey, 1680-1925**

Euth. Nikolaides, Was the Greek Enlightenment a vehicle for the ideas of the Scientific Revolution?

Θεσσαλονίκη 11-14.3.1997: **Θέματα νεοελληνικής φιλολογίας-Γραμματολογικά, εκδοτικά, κριτικά.**

Ράνιας Πολυκανδριώτη, Αυτόβιογραφικός λόγος και μυθιστόρημα - 'Η περίπτωση του Κοραή

Άννας Ταμπάκη, Χειρόγραφες μεταφράσεις του Διαφωτισμού

Άγια 22.3.1997: **Ο ιερομόναχος και συγγραφέας Μεθόδιος Όλυμπιώτης ό εξ Άγιας**

Δημητρίου Αγραφιώτη, Αξιόλογοι Άγιώτες στην περίοδο της Τουρκοκρατίας

Δημητρίου Δημηρούλη, Γλωσσικές παρατηρήσεις στο έργο του Μεθοδίου Όλυμπιώτη

Κώστα Θ. Πέτσιου, Νεοελληνικός Διαφωτισμός: ιδεολογικές παράμετροι - 'Η περίπτωση του Μεθοδίου Όλυμπιώτη

Λάμπρου Σιάσιου, Τα εξηγητικά του Μεθοδίου Όλυμπιώτη εις τις Κατηχήσεις του Κυρίλλου - Μιά δοκιμή συνανάγνωσης των πηγών

Σοφίας Γ. Τακουρλή, Το έργο του Μεθοδίου Όλυμπιώτη

Νίκου Κ. Ψημμένου, Οί σημειώσεις του Μεθοδίου Όλυμπιώτη στο μεταφραστικό του έργο

Αθήνα 5.4.1997: Συμπόσιο **Descartes** για τὰ 400 χρόνια από τή γέννησή του

Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, Ἡ Καρτεσιανὴ φιλοσοφία στὴν Ἑλλάδα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα

Ἀθήνα 13.5.1997: Παιδεία καὶ μετάφραση - Δίαυλοι ἐπικοινωνίας τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση, 18ος - 20ός αἰ.

Ἄννας Ταμπάκη, Τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ

Napoli 15-18.5.1997: *Pensiero Occidentale e Illuminismo Neogreco -V Convegno Nazionale du Studi Neogreci*

Δημ. Γ. Ἀποστολόπουλου, Δυτικὴ πολιτικὴ σκέψη καὶ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς

Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, Ὁ Condillac στὴν Ἑλλάδα, 18ος-19ος αἰ.

Ἀθήνα 19-21.6.1997: Διεθνὲς συνέδριο ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν- Ἐπιστημονικὴ σκέψη καὶ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς στὸν ἐλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο, 18ος-19ος αἰ. - Προσλήψεις, ρήξεις, ἐνσωματώσεις.

Μιχάλη Ἀσημακόπουλου, Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὸ σχηματισμὸ τῆς ρωσικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα - Ἡ ἀντανάκλασή τους στὴν κλασικὴ ρωσικὴ ἱστοριογραφία

Νίκου Βαρδιάμπαση, Ἐπιστημονικὰ θέματα ποὺ καταχωρίζονται στὸν περιοδικὸ τύπο τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα

Γιώργου Βλαχάκη, Ἡ μεταφραστικὴ προσπάθεια ἐπιστημονικῶν ἔργων κατὰ τὸν 18ο-19ο αἰῶνα στὴν Ἑλλάδα - Μιὰ συνολικὴ ἀναθεώρηση

Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Ἡ ἀποδοχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης μέσω τῶν ἐλληνικῶν ἰατρικῶν βιβλίων τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου

Χαρίτωνα Καρανάσιου, Τὰ ἰατρικὰ χειρόγραφα τοῦ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Σακελλαρίου στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Κοζάνης

Γιάννη Καρᾶ, Ἡ ἐλληνικὴ σύνθεση (ἢ ἐπιστημονικὴ σκέψη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης)

Βασιλείου Κύρκου, Ὁ ὀρθὸς λόγος ὡς βάση κριτικῆς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θεσμῶν στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ

Μιχάλη Λάμπρου, “Ἐκ τῶν ἐν Εὐρώπῃ Ἀκαδημιῶν μετακομήσαντες τὸν ὕμνα τοῦ φιλοσοφεῖν τρόπον, καὶ πρὸ πάντων τὰ μαθηματικὰ ὄργια”

Βασίλη Μακρίδη, Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ κοπερνίκειο κοσμοεἶδωλο στὸν ἐλληνικὸ χῶρο μετὰ τὸ 1821

Λίνου Μπενάκη, Ἡ ἐπιστημονικὴ διαμάχη Γεωργίου Κορεσσίου - Galileo

Galileli τοῦ 1612 καὶ μία ἄγνωστη πτυχή της

Εὐθύμιου Νικολαΐδη, Τὸ ρομαντικὸ κίνημα στὶς ἐπιστῆμες στὴν Ἑλλάδα

Παναγιώτη Νούτσου, Χριστόδουλος, Encyclopédie καὶ Wolff: ὀρισμὸς καὶ δι-
αίρεση τῆς “Μεταφυσικῆς”

Χρίστου Ξενάκη, Ἐπιδράσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης στὰ ἔργα
Φυσικῆς τῆς περιόδου τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης

Ἀλέκου Παπαδημητρίου, Ἡ διείσδυση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης
στὸν ἐλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο μέσω τοῦ “Λόγιου Ἑρμῆ”

Εὐαγγελίας Παπαδημητρίου, Ἡ πρόσληψη τῆς φιλοσοφίας τοῦ W.T. Krug ἀπὸ
τὸν Κ.Μ. Κούμα.

Κώστα Θ. Πέτσιου, Ἰδεολογικὲς παράμετροι στὴ “Γεωγραφία” τοῦ Μελετίου

Γιώργου Τόλια, Προεπιστημονικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ πρόσληψη τοῦ χῶρου κατὰ
τὸν 18ο αἰῶνα

Μαρίας Τερδῆμου, Ἡ μεταφορὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης μέσω
τῶν μαθηματικῶν ἐγχειριδίων τῆς περιόδου τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης

Ἀπόστολου Τσακούμη, Ἡ παρατήρηση καὶ τὸ πείραμα στὴ “Λογικὴ” τοῦ
Εὐγενίου Βουλγάρεως

Ἀρχαία Ὀλυμπία - Ζαχάρω - Πύργος 2-5.7.1997: 8ο διεθνὲς συμπόσιο
φιλοσοφίας - 8η διεθνὴς συνάντηση λόγου καὶ τέχνης

Α. Ἀδαμόπουλου, Βενιαμὴν Λέσβιος: Τὰ φυσικὰ δικαιώματα

Ε. Ἀμπατζῆ, Ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου στὰ “Στοιχεῖα ἠθικῆς” τοῦ Βενιαμὴν Λε-
σβίου

Liège, 20-26.7.1997: **XXth International Congress of History of Science: La
diffusion de la Revolution scientifique vers la périphérie Européenne**

G.N. Vlachakis, Dissemination and Development of non-Aristotelian Physics
in Aristotle's Land

Euth. Nikolaides, The paths of the diffusion of the scientific ideas in Eastern
Europe and the Balkans during the 17th and early 18th cent. Only from the cen-
ter to the periphery?

Leiden, 16-22.8.1997: **La littérature comme mémoire culturelle**

Anna Tambaki, La formation du “genie national” en Grèce: Ambivalences
esthétiques et culturelles.

Ζάκυνθος 23-27.9.1997: Στ' διεθνὲς πανιόνιο συνέδριο

Παναγῆ Ἀλιπράντη, Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος φιλοσο-

φίας στην Ίονιο Ακαδημία και τὰ “Μαθήματα φιλοσοφίας” τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου (1840-1841)

Δημήτρη Ἀποστολόπουλου, Ἐργαλεῖα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Διαφωτισμοῦ στὰ Ἴονια νησιά

Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, Οἱ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Θεοδώρου Καρούσου γιὰ τὸν Ἑλληνισμό

Γιώργου Ν. Βλαχάκη, Ἀπὸ τὸν Βικέντιο Δαμοδοὺ στὸν Νικηφόρο Θεοτόκη-Θέσεις καὶ ἀντιθέσεις ποὺ διαμόρφωσαν τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὸν 18ο αἰώνα

Ἀθανασίας Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, Τὸ σύστημα τῶν καλῶν τεχνῶν στὴν αἰσθητικὴ τοῦ Κ. Στρατούλη καὶ τοῦ Π. Βράιλα-Ἀρμένη

Ἰωάννη Δελλῆ, Ὁ ἀρχαῖος σκεπτικισμὸς στὴ “Λογικὴ” τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη

Ἐλένης-Αἰμιλίας Καραθανάση, Ἑλληνογαλλικὰ ἐγχειρίδια καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Γ. Βενδότη στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ

Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς *Εἰσηγήσεως* τῆς Αἰκατερίνης Β' ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη

Χριστίνας-Παναγιώτας Μανωλέα, Ἡ περὶ στάσεων θεωρία τοῦ Ἐρμογένους στὴ “Ρητορικὴ” τοῦ Νεόφυτου Βάμβα

Χρήστου Μαραζόπουλου, Βικεντίου Δαμοδοῦ: “Ἐπίτομος λογικὴ κατ' Ἀριστοτέλην”, Ἐνετίησι, 1759.

Σπύρου Γ. Μοσχονᾶ, Βικεντίου Δαμοδοῦ: “Ἐπίτομος λογικὴ κατ' Ἀριστοτέλην”- Ἐπιδράσεις καὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τὸ ἀριστοτελικὸ κείμενο

Εὐάγγελου Μουτσόπουλου, Οἱ αἰσθητικὲς κατηγορίες κατὰ τὸν Πέτρου Βράιλα-Ἀρμένη

Θωμᾶ Παπαδόπουλου, Ὁ Θεόφιλος Κορυδαλὸς στὴ Ζάκυνθο

Κώστα Θ. Πέτσιου, Ψυχὴ - σῶμα στὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ

Σοφίας Γ. Τακουρλῆ, Ἡ “ἁρμονία φιλοσοφικῶν ἰδεῶν” κατὰ τὸν Σπυρίδωνα Κόμνο

Ἡλία Τεμπέλη, Ἡ θεωρία τοῦ Π. Βράιλα - Ἀρμένη γιὰ τὴ γνώση περὶ Θεοῦ

Χρήστου Ἀθ. Τερέζη, Ἡ συνάντηση φιλοσοφίας - θεολογίας στὴν “Ἠθικὴ φιλοσοφία” τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ

Γιάννη Τζιώτη, Ἡ “Τέχνη ρητορικὴ” τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ

Νίκου Κ. Ψημμένου, Ἀπὸ τίς ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας: Ἡ περι-

πτωση τοῦ Ἑρμοδώρου Ληστάρχου

Βελεστίνο 2-5.10.1997: Γ' διεθνές συνέδριο "Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας": Ἀρχαιολογία - Ἱστορία - Λαογραφία

Ἀστέριου Ἀργυρίου, Οἱ πολιτικές ἰδέες τοῦ Ρήγα καὶ τὰ ἰδεολογικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του

Nadoveza Branko, Resemblances and differences between the conceptions Rigas Pheraios and Serbs Socialists about the Balkan integration in XIX century

Φανούριου Βώρου, Πῶς ἀποτυπώνεται γλωσσικά στὰ ἐπαναστατικά κείμενα τοῦ Ρήγα ἢ διαμορφούμενη τότε νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση

Agop Garabedian, Τὰ ἰδανικά ἐλευθερία, ἰσότητα, ἀδελφότητα στὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τοῦ Vassil Levsky

Johannes Irmscher, Τὸ σχῆμα τοῦ ἰδανικοῦ κράτους τοῦ Ρήγα

Γεωργίου Καραγιάννη, Ἡ "Νέα πολιτικὴ διοίκηση" τοῦ Ρήγα, ἡ Διακύρυξις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ οἱ φιλοσοφικὲς τους πηγές

Μαρίας Μαντουβάλου, Ἡ νέα ἀνάγνωσις τοῦ Ρήγα

Χάρη Μελετιάδη, Κριτικὴ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ παιδαγωγικὴ σχέση καὶ ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ Ρήγα

Ἀποστόλη Παπατόλια, Ἡ συνταγματικὴ φιλοσοφία τοῦ Ρήγα

Κώστα Θ. Πέτσιου, Ἡ πολιτικὴ σκέψις τοῦ Ρήγα - Οἱ θέσεις τῆς σύγχρονης ἔρευνας

Σάββα Σπέντζα, Ρήγας Βελεστινλής: Ὁ πρῶτος Ἕλληνας κοινωνικὸς ἀναμορφωτῆς

Θ. Σταυρόπουλου, Ὁ Ρήγας πρόδρομος τοῦ δημοκρατικοῦ διεθνισμοῦ

Στέριου Φασουλᾶκη, Κοραῆς καὶ Ρήγας: Συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις

Ἀθήνα 1.12.1997: Ἑλληνο-Ἰταλικὴ συνάντηση: "Ἕλληνες καὶ Ἴταλοί στὴ δίνη του ἐκδημοκρατισμοῦ"

Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, Τὸ δημοκρατικὸ πρότυπο στὴν ἐλληνικὴ διάνοξη, 1790-1799*

---

*Γιὰ τὴ σύνταξιν τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς βιβλιογραφίας κύρια πηγὴ μας ἀποτελέσαν τὰ προγράμματα συνεδρίων. Τοὺς τίτλους τῶν εἰσηγήσεων σὲ συνέδρια, προγράμματα τῶν ἐργασιῶν τῶν ὁποίων δὲν ἀνευρέθησαν (Σακραμέντο, Νεάπολις, Λιέγη, Λάντεν, ἀλλὰ καὶ Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθήνας), ἀντλήσαμε ἀπὸ τὸ "Ἐνημερωτικὸ δελτίο" τοῦ Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. (τεύχη 19 καὶ 20).

- 6) Μελέτες σὲ περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων καὶ συλλογικά ἔργα
- Ἑλένης Ἀγγελομάτη-Τσουγγαράκη, “Οἱ ἀντιλήψεις τῶν ξένων γιὰ τὸν νεοελληνικὸ Διαφωτισμό”. Ὁ ἔραμιστὴς 21/1997, σσ. 225-247.
- Ἄλκη Ἀγγέλου, “Λαμπηδῶν πνευματικῆς ζωῆς στὶς παραμονές τοῦ Ἀγώνα”. Ὁ.π., σσ. 248-258.
- Δημ. Ζ. Ἀνδριόπουλου, “Αἰσθητικὲς ἀπόψεις τοῦ Κ. Τσάτσου”. Νέα ἔστια, τ. 142, τχ. 1690 (Χριστούγεννα 1997), σσ. 61-69.
- Δημήτρη Ἀποστολόπουλου, “Περὶ τῆς τῶν συμβουλιῶν ματαιότητος- Ἐνα ἀκόμα φαναριώτικο ἐγχειρίδιο πολιτικῆς”. Ὁ ἔραμιστὴς, ὁ.π., σσ. 31-42.
- Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, “Ἡ ἐλευθερία ὡς ἀναζήτηση τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸν Κ.Μ. Κούμα”. Στὸ συλλ. ἔργο Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸν νεοελληνικὸ στοχασμό, ἡμίτ. δεύτ.: Δέκατος ἔνατος αἰὼν, ἔκδ. Κ.Ε.Ε.Φ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1997, σσ. 11-31.
- Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, “Ἀτομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἐλευθερία στὸν Μάρκο Ρενιέρη”. Ὁ.π., σσ. 33-50.
- Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, “Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ θεοσεβικὴ ὑπεράσπιση τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν Θεόφιλο Καῖρη”. Ὁ.π., σσ. 51-72.
- Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, “Νεοελληνικὴ φιλοσοφία - Περίοδος 1821 καὶ ὕστερα”. Φιλοσοφία καὶ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν (Ἑλληνικὴ ἐκπαιδευτικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, τ. 22), Ἀθήνα 1997, σσ. 297-299.
- Γεωργίου Βλαχάκη, “Ἡ ἄλλη ἄποψη: Ἡ Ἐπιτομὴ Φυσικῆς Ἀχροάσειος τοῦ Σέργιου Μακραιῶ”. Πρ. συν. Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ἔκδ. ΚΝΕ/ΕΙΕ - Τροχαλία, Ἀθήνα 1997, σσ. 249-260.
- Κ. Γαβρόγλου, “Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ιδεῶν καὶ ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου στὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων λογίων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ”. Ὁ.π., σσ. 39-48.
- Ἀθανασίας Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, “Μορφές τῆς ἐλευθερίας στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμό: Ἡ περίπτωση τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη”. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ὁ.π., σσ. 183-206.
- Ἀθανασίας Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, “Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν Ἑλληνικὴ Νομαρχία”. Ὁ.π., σσ. 207-220.
- Α. Δάγκα, “Δ. Γληνός - Α. Δελμούζης: Δύο ἀντίθετες θέσεις στο κοινωνικὸ κίνημα”. Πρ. συμπ. Δημήτρη Γληνός - Ὁ πνευματικὸς ταγός, Σύγχρονη ἐποχὴ, Ἀθήνα 1997, σσ. 71-80.

Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου, "Παναγιώτης Κανελλόπουλος". Έλλ. Φιλολογ. ἐπιθ., τ. 14, τχ. 42 (Σεπτέμβριος 1997), σσ. 247-255.

Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου, "Κωνσταντίνος Τσάτσος". Νέα ἐστία, ὅ.π., σσ. 23-25.

Γεωργίου Δημητράκου, "Ο Δημήτριος Γληνός και οι ανθρωπιστικές επιστήμες". Δημήτρης Γληνός, ὅ.π., σσ. 35-69.

Λουκίας Δρούλια, "Η πολυσημία τῶν συμβόλων καὶ τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Ρήγα". Ὁ ἐραμιστής, ὅ.π., σσ. 129-142.

Γεωργίου Θωμά, "Η τελευταία επιστολή του Γρηγορίου Κωνσταντά απευθύνεται στον βασιλιά Ὄθωνα εκθέτοντας την εθνική ὄραση του". Θεσσαλικό ἡμερολόγιο 32/1997, σσ. 161-166.

Στέλιου Καραγιάννη, "Χοσὲ Ὀρτέγκα ὁ Γκασσέτ-Κωνσταντίνος Τσάτσος: Δύο ἐκδοχὲς γιὰ τὴν ἰδέα τῆς Εὐρώπης". Νέα ἐστία, ὅ.π., σσ. 197-203.

Δημητρίου Καραμπερόπουλου, "Η γαλλικὴ *Encyclopédie* - Ἐνα πρότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα Φυσικῆς ἀπάνθισμα". Ὁ ἐραμιστής, ὅ.π., σσ. 95-128.

Δημητρίου Καραμπερόπουλου, "Η ἰατρικὴ σκέψη μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία Φυσικῆς τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου". Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ὅ.π., σσ. 223-248.

Γιάννη Καρᾶ, "Η ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα". Περ. Φυσικὸς κόσμος, τχ. 150/1997, σσ. 11-12.

Γρηγόρη Καραφύλλη, "Η διδασκαλία των φιλοσοφικῶν μαθημάτων σύμφωνα με την οπτικὴ του Ευφρονίου-Ραφαήλ Πόποβιτς". Πρ. συν. Ἡ Κοζάνη καὶ ἡ περιουχὴ της: Ἱστορία - Πολιτισμὸς, ἔκδ. Ἰνστιτούτου βιβλίου καὶ ἀνάγνωστης, Κοζάνη 1997, σσ. 233-245.

Δ. Κασιούρα, "Δ. Γληνός-Επιφανὴς πολιτικὸς παράγοντας και διανοητής". Δημήτρης Γληνός, ὅ.π., σσ. 23-33.

Ἄννας Κελεσιδου, "Κ. Τσάτσου, Διάλογοι σὲ μοναστήρι". Νέα ἐστία, ὅ.π., σσ. 122-126.

Δημ. Κόρσου, "Η πολιτικὴ σκέψη τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου". Ὁ.π., σσ. 36-44.

Ἀναστασίου Κουκῆ, "Ἀπὸ τὸν ἐκλεκτικὸ καντιανισμὸ στὸν ἐγελιανισμὸ: Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸ ἔργο τῶν Κ. Στρατούλη καὶ Π. Γρατσιάτου". Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ὅ.π., σσ. 73-143.

Γιάννη Κουμπουρλή, "Γεώργιος Σκληρός: Ταξικὴ πάλη στην υπηρεσία της

εθνικής ολοκλήρωσης”. Δοκίμες, τχ. 5, “Ανοιξη 1997, σσ. 187-215.

Σπύρου Κουτρούλη, “Η ελληνικότητα ενάντια στη ρωμοσύνη -Σύντομη κριτική στον Κ. Τσάτσο”. Νέα κοινωνιολογία, τχ. 24, Φθινόπωρο 1997, σ. 16.

Θεόδ. Κρητικού, “Από το ενδιαφέρον για την επιστήμη στον επιστημονικό ρόλο: Διερευνώντας την παρουσία των επιστημών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα”. Οί επιστήμες στον ελληνικό χώρο, ό.π., σσ. 49-59.

Γ.Μ. Κωνσταντίνου, “Είσαγωγή” στα πρ. συμπ. Δημήτριος Γληνός, ό.π. σσ. 9-22.

Μιχάλη Λάμπρου, “Μία προσπάθεια διπλασιασμού του κύβου την εποχή της Τουρκοκρατίας και το κείμενο της Αντιπελάργησης”. Οί επιστήμες στον ελληνικό χώρο, ό.π., σσ. 149-177.

Κώστα Λάππα, “Δύο στιχουργήματα σχετικά με την κοινωνική κρίση στη Σμύρνη το 1819”. Ο έραμιστής, ό.π., σσ. 259-283.

Μιχάλη Λαφαζάνη, “Πέντε επιστολές λογίων προς τον Τυρναβίτη δάσκαλο Ιωάννη Πέζαρο, 1786-1790”. Θεσσαλικό ήμερολόγιο 32/1997, σσ. 3-16.

Βασίλη Λεντάκη, “Παιδεραστία: Ιδεολογικά υποστρώματα στην προσέγγιση του Συκουτρή”. Έλληνικά 47/1997, σσ. 261-274.

Διονύση Μαγκλιβέρα, “Το νόημα της ελευθερίας στον Κωνσταντίνο Τσάτσο”. Νέα έστία, ό.π., σσ. 80-86.

Βασιλείου Ν. Μακρίδη, “Ο φανατισμός κατά τον Άθανάσιο Πάριο και τον Άδαμάντιο Κοραή”. Ο έραμιστής, ό.π., σσ. 383-391.

Βασιλείου Ν. Μακρίδη, “Η φυγή του Ευγένιου Βούλγαρη από την Αθωνιάδα: Μία μαρτυρία του Άθ. Πάριου στις αρχές του 19ου αϊ., το ιστορικό της πλαίσιο και ή σημασία της”. Μέρος δεύτερο. Ίστωρ, τχ. 10, Δεκέμβριος 1997, σσ. 139-183.

Βασιλείου Ν. Μακρίδη, “Στοιχειά για τις σχέσεις του Αλεξάνδρου Έλλαδίου με τη Ρωσία”. Μνήμων 19/1997, σσ. 9-39.

Βασιλείου Ν. Μακρίδη, Ένα ποιητικό κείμενο του Αλεξάνδρου Έλλαδίου Περί της ψυχής των ζώων”. Θεσσαλικό ήμερολόγιο 32/1997, σσ. 257-278.

Βασιλείου Ν. Μακρίδη, “Επιστημονική επανάσταση και όρθόδοξη Ανατολή”. Οί επιστήμες στον ελληνικό χώρο, ό.π., σσ. 61-87.

Σωσάνας-Άννας Μάλλιου, “Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος - Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης στην πραγματεία του”. Φιλολογική, τχ. 61, Όκτώβριος - Δεκέμβριος 1997, σσ. 13-14.

Χρήστου Π. Μαραζόπουλου, Ερμηνευτική ανασυγκρότηση τῆς στοχοθεσίας του Βικεντίου Δαμοδού στο ἔργο του *Ἐπίτομος λογική κατ' Ἀριστοτέλην*. Δωδώνη Γ, ΚΣΤ /1997, σσ. 177-188.

Ἐλένης Μαργαρίτου-Ἀνδριανέση, "Τὰ ἰταλικά φιλοσοφικά χειρόγραφα τοῦ Πέτρου Βράιλα-Ἀρμένη. Οἱ ἰταλικές καταβολές τῆς ὄντολογικῆς καὶ γνωσιολογικῆς θεμελιώσεως τῆς μορφῆς στο ἔργο τοῦ Π. Βράιλα -Ἀρμένη". Περίληψη διδ. διατριβῆς. Ἑλλ. Φιλοσ. ἐπιθ., τ. 14, τχ. 40 (Ἰανουάριος 1997), σσ. 103-105.

Νικ. Ματσόπουλου, "Οἱ ἐπιδράσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς Ἀστρονομίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κατὰ τὸν 17ο-19ο αἰῶνα". Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ὅ.π., σσ. 179-187.

Μιχάλη Μερακλή, "Ἡ δύσκολη επικαιρότητα του Γληνού". Δημήτρης Γληνός, ὅ.π., σσ. 19-22.

Σταμάτη Μεσημέρη, "Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος καὶ ἡ ὡραία ἀτομικότης τοῦ Hegel". Τὰ ἱστορικά, τχ. 26 (Ἰούνιος 1997), σσ. 29-52.

Γεωργίου Δ. Μεταλληνού, "Ἡ δυναμικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴ δράση τῶν Κολλυβάδων". Ὁ ἔραμιστής, ὅ.π., σσ. 189-200.

Μαριλίζας Μητσού, "Ἡ ἀριστοτελικὴ παράδοση στὰ πολιτικά δοκίμια τοῦ Ἀθανασίου Χριστόπουλου". Ὁ πολίτης δεκαπενθήμερος, τχ. 30 (17 Ἰανουαρίου 1997), σσ. 31-34.

Κώστα Π. Μιχαηλίδη, "Ο Πλατωνισμὸς τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου". Νέα ἔστια, ὅ.π., σσ. 192-196.

Δημήτρη Μιχαλόπουλου, "Ἀνέκδοτα κείμενα Κωνσταντίνου Τσάτσου". Νέα κοινωνιολογία, ὅ.π., σσ. 17-21.

Σπύρου Μοσχονά, "Βικέντιος Δαμοδός: Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ του φιλοσοφία". Φιλοσοφία καὶ παιδεία, τχ., 8, Μάιος 1997, σσ. 22-23.

Κώστα Μπέη, "Τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου στὸ στοχασμὸ τοῦ Κωνστ. Τσάτσου". Νέα ἔστια, ὅ.π., σσ. 183-191.

Λίνου Μπενάκη, "Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου". Ὁ.π., σσ. 93-98.

Γεωργίου Μποζώνη, "Κωνσταντῖνος Τσάτσος: Θεωρία τῆς τέχνης". Ὁ.π., σσ. 50-53.

Βασιλικῆς Μπόμπου-Σταμάτη, "Ἐνας πρόλογος τοῦ Σαμουήλ Γεωργιάδη (1787): Τῷ ἀναγιγνώσκοντι, Σαμουήλ Ἀθηναῖος χαίρειν". Ὁ ἔραμιστής, ὅ.π., σσ. 72-94.

Γ. Μωραΐτη, "Η παρουσία του Δ. Γληνού στην ελληνική εκπαίδευση". *Δημήτρης Γληνός, ό.π., σσ. 81-98.*

Παναγιώτη Νούτσου, "Ο Λορέντζος Μαβίλης ως συνοδοιπόρος των Κοινωνιολόγων". *Ο πολίτης δεκαπενθήμερος, τχ. 44 (5.12.1997), σσ. 37-41.*

Παναγιώτη Νούτσου, "Κ. Θεοτόκης: Η συζυγία κοινωνικού και γλωσσικού ζητήματος". *Πόρφυρας ΙΖ' /1997, σσ. 177-182.*

Παναγιώτη Νταβαρίνου, "Ο Γερμανικός Διαφωτισμός και οι επιδράσεις του στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό". *Φιλοσοφία και παιδεία τχ. 9-10, Οκτώβριος 1997, σσ. 10-11.*

Χρ. Ξενάκη, "Οι επιστήμες της φύσης στα σχολικά προγράμματα κατά την περίοδο της νεοελληνικής αναγέννησης". *Οι επιστήμες στον ελληνικό χώρο, ό.π., σσ. 261-277.*

Γεωργίου Παπαγεωργίου, "Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης". *Η Κοζάνη και ή περιοχή της, ό.π., σσ. 355-389.*

Άλ. Παπαδημητρίου, "Η εισαγωγή των νέων ιδεών της Χημείας στον ελληνικό πνευματικό χώρο στις αρχές του 19ου αιώνα - Η περίπτωση της Χημείας του Κ.Μ. Κούμα". *Οι επιστήμες στον ελληνικό χώρο, ό.π., σσ. 279-287.*

Θανάση Παπαθανασόπουλου, "Ο Κωνστ. Τσάτσος και ο αρχαίος κόσμος". *Νέα έστία, ό.π., σσ. 54-60.*

Χ.Γ. Πατρινέλη, "Γεώργιος Κονταρής, λόγιος ΙΖ' αιώνα από τα Σέρβια". *Η Κοζάνη και ή περιοχή της, ό.π., σσ. 459-470.*

Χ.Γ. Πατρινέλη, "Ο Γεώργιος Καλαράς και ή Ελληνική Νομαρχία". *Ο έρανιστής, ό.π., σσ. 201-215.*

Βίκυ Πάτσιου, "Απόψεις και παρεμβάσεις του Κοραή στο θέμα των μεταφράσεων". *Ο έρανιστής, ό.π., σσ. 216-224.*

Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλαλά, "Κωνσταντίνος Τσάτσος: Η πλατωνική θεωρία της ιδέας". *Νέα έστία, ό.π., σσ. 112-121.*

Κώστα Θ. Πέτσιου, "Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1994-1996) - Φιλοσοφία". *Ήπειρωτικά χρονικά 32/1997, σσ. 545-553.*

Κώστα Θ. Πέτσιου, "Η ανθρωπολογική προβληματική κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού" (πρόδρομη ανακοίνωση)". *Ίνδικτος, τχ. 7, Χειμώνας 1997, σσ. 51-58. Και αυτοτελώς με τή βιβλιογραφία: Γιάννινα 1997.*

Κώστα Θ. Πέτσιου, "Η έννοια της έλευθερίας στο έργο του Βικεντίου Δαμοδού". *Η έννοια της έλευθερίας ό.π., σσ. 145-162.*

Κώστα Θ. Πέτσιου, “Η ἐλευθερία ὡς ὑπέρβαση τοῦ ἑτεροκαθορισμοῦ στὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση τοῦ Ἀθανασίου Ψαλῖδα”. *Ο.π.*, σσ. 163-182.

Κώστα Θ. Πέτσιου, “Η περὶ τοῦ κόσμου ἐπιστήμη, ἀναφορὰ σ’ ἓνα χειρόγραφο μαθηματάριο τοῦ Ἀθανασίου Ψαλῖδα”. *Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ὅ.π.*, σσ. 191-200.

Μίλτου Πεγλιβάνου, “Παρρησία καὶ αποσιώπηση: Ο Ἰώσηπος Μοισιόδαξ καὶ τὰ ὅρια τῆς νεοτερικῆς κριτικῆς στὴν ἀρχαιότητα”. *Σύγχρονα θέματα*, τχ. 64, Δεκέμβριος 1997, σσ. 81-87.

Χρίστου Πολάτωφ, “Φιλοσοφία καὶ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων (1641-1709)”. *Φιλοσοφία καὶ παιδεία*, τχ. 7, Ἰανουάριος 1997, σσ. 16-18.

Χρίστου Πολάτωφ, “Ο Θεόφιλος Κορυδαλεύς καὶ τὸ φιλοσοφικὸ τοῦ σύστημα”, *Ο.π.*, τχ. 9-10 Ὀκτώβριος 1997, σσ. 4-6.

Μαργαρίτη Προέδρου, “Οἱ φυσικὲς - θετικὲς ἐπιστῆμες στὴν Ελλάδα τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα”. *Περὶσκόπιο τῆς ἐπιστήμης*, τχ. 211 (1997), σσ. 69-78.

Βασίλη Ραυτόπουλου, “Η προσπάθεια ἐρμηνείας τῶν θερμικῶν φαινομένων μὲ τὴ βοήθεια τῆς θεωρίας τοῦ θερμαντικοῦ στοὺς χρόνους τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης”. *Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ὅ.π.*, σσ. 217-221.

Ἐμμ. Ρούκουνα, “Στοχασμοὶ τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου γιὰ τὸ διεθνὲς δίκαιο”. *Νέα ἐστία, ὅ.π.*, σσ. 174-179.

Ἐλένης Ρουμελιώτη, “Διανοούμενοι τοῦ συντηρητικοῦ χώρου - Κωνσταντῖνος Τσάτσος”. *Νέα κοινωνιολογία, ὅ.π.*, σσ. 6-15.

Κώστα Σαρδέλη, “Ο Κωνσταντῖνος Τσάτσος καὶ ἡ ἐποχὴ μας”. *Νέα ἐστία, ὅ.π.*, σσ. 70-79.

Σάββα Π. Σπέντζα, “Η κοινωνικὴ εὐαισθησία καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Κ. Τσάτσου στὴν πράξη”. *Ο.π.*, σσ. 211-224.

Βασ. Κ. Σταθάκη, “Μεταφυσικοὶ προβληματισμοὶ τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου”. *Ο.π.*, σσ. 152-159

Ἄννας Ταμπάκη, “Ἀντιλήψεις καὶ θεωρίες γιὰ τὴν μετάφραση στὸν 18ο αἰῶνα - Πρόδρομη ἀνακοίνωση”. *“Ο ἔρανιστής, ὅ.π.*, σσ. 176-188

Ἄννας Ταμπάκη, “Byzance a travers les Lumieres néohellenique”. *Europe*, τχ. 822, Ὀκτώβριος 1997, σσ. 147-161.

Μαρίας Τερδῆμου, “Τὰ Μαθηματικὰ στὶς Ἡγεμονικὲς Ἀκαδημίες τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου”. *Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ὅ.π.*, σσ. 325-334.

Δέσπ. Τσάτσου-Μυλωνά, “Βιοχρονολόγιο Κωνσταντίνου Δημ. Τσάτσου”. *Νέα έστία*, ό.π., σσ. 3-10.

Άγαμέμνονος Τσελίκα, “Ίκαριακά χειρόγραφα”. *Δελτίο του ιστορικού και παλαιολογικού αρχείου*, Ζ', 1993-1996, Άθήνα 1997, σσ. 25-175 (ιδιαίτερα σσ. 50-55: “Αποφθέγματα - Βενιαμίν Λεσβίου Φυσική διδασκαλία”).

Άγαμέμνονος Τσελίκα, “Χειρόγραφα τής Δημοτικής βιβλιοθήκης Λέρου”. *Ό.π.*, σσ. 197-337. (Ίδιαίτερα σσ. 213-215: “Γεωργίου Σουγδουρή, Είσαγωγή εις τήν Άριστοτέλους Λογικήν - Θεοφίλου Κορυδαλέως, Ρητορική”. σσ. 223-224: “Θεοφίλου Κορυδαλέως, Ύπόμνημα εις τό *Περί ψυχής* του Άριστοτέλους”. σσ. 237-238: “Θεοφίλου Κορυδαλέως, Λογική”. σσ. 262-263: “Θεοφίλου Κορυδαλέως, Ύπόμνημα εις τό *Περί ψυχής* του Άριστοτέλους”. σσ. 268-269: “Νικηφόρου Βλεμμύδου, Λόγος περί ψυχής”. σσ. 331-332: “Θεοφίλου Κορυδαλέως και Άλεξάνδρου Μαυροκορδάτου έργα περί Ρητορικής”. σσ. 332-33: “Άνωνύμου υπόμνημα εις τά *Πρότερα Άναλυτικά* του Άριστοτέλους”. σσ. 335-336: “Γεωργίου Σουγδουρή, Είσαγωγή εις τήν Άριστοτέλους Λογικήν - Θεοφίλου Κορυδαλέως, Ρητορική”).

Πέτρου Φαραντάκη, “Η ήθική κατά τον Πέτρο Βράιλα-Άρμένη”. *Περίληψη διδ. διατριβής*. *Έλλ. Φιλοσ. έπιθ.*, τ. 14, τχ. 40. Ίανουάριος 1997, σσ. 106-108.

Στέριου Φασουλάκη, “Δημοκρατικό ήμερολόγιο - Άντανακλάσεις και διαθλάσεις τής έπαναστατικής ιδεολογίας στον έλληνικό κόσμο”. *Έπιστ. έπετ. Φιλοσ. Σχ. Παν. Άθηνών ΛΑ* /1996-1997, σσ. 65-74.

Έμμ. Ν. Φραγκίσκου, “Ο ψευδώνυμος επικριτής τής *Ποιητικής* του Κων. Οικονόμου στον *Λόγιο Έρμη* και τά κίνητρά του”. *Ό έραμιστής*, ό.π., σσ. 284-300.

Έμμ. Ν. Φραγκίσκου, “Ο Πατνιακός κώδικας του Πλάτωνα, ό Villoison και ό Κοραΐς”. *Ό.π.*, σσ. 391-395.

Παναγιώτη Φωτέα, “Ο θεσμικός Τσάτσος”. *Νέα έστία*, ό.π., σσ. 87-92.

Νεοφύτου Χαριλάου, “Νεόφυτος Δούκας - Η παρουσία του στη Βιέννη και ή διαφωτιστική του δράση στα χρόνια 1803-1814”. *Νέα έστία*, έτος ΟΑ', τ. 141, τχ. 1688 (1.1.1997), σσ. 41-55.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Νεοελληνική φιλοσοφία - Περίοδος 1453-1821”. *Φιλοσοφία και κοινωνικές έπιστήμες*, ό.π., σσ. 293-297.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Η στωϊκή φιλοσοφία στη θεώρηση του Θεοφίλου Κορυδαλέα”. *Πρ. συν. Έπίκτητος - Η ζωή και τό έργο του*, έκδ. Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1997, σσ. 142-148.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Η Νέα Έλλάς του Γεωργίου Ζαΐρα ως ιστοριοφιλοσοφική πηγή”. *Η Κοζάνη και η περιοχή της*, ό.π., σσ. 653-665.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Η εκ παλαιών και νεωτέρων έρανισθείσα Πρόθεωρία τής Εισόδου Φυσικής ακροάσεως του Θεοφίλου Κορυδαλέως”. *Οί έπιστήμες στον ελληνικό χώρο*, ό.π., σσ. 143-147.

γ) Αυτότελείς μελέτες

Dimitris G. Apostolopoulos, *La révolution Française et ses répercussions dans la société grecque sous domination Ottomane-Réactions en 1798*. Traduit du grec par Hélène Botsoglou. Athenes 1997.

Γιάννη Καρά, *Η έννοια τής ύλης στη νεοελληνική Αναγέννηση*. Έκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1997.

Γιάννη Καρά (έπιμέλεια), *Ιστορία των έπιστημών - Νεοελληνική βιβλιογραφία*. Έκδοση Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1997.

Λέοντος Μπράνγκ, *Τό μέλλον του Έλληνισμού στον ιδεολογικό κόσμο του Αποστόλου Μακράκη*. Έκδ. Αρμός, Αθήνα 1997.

Παναγιώτη Νούτσου, *Νίκος Γιαννιός. Άνδρος 1885 - Αθήνα 1958*. Έκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1997.

Γερ. Ηρ. Παπατρέχα, *Χριστόδουλος Παμπλέκης ο Ακαρνάν, ο από Μπαμπίνης Ξηρομέρου. 1733-1793*. Έκδοση Κοινότητας Μπαμπίνης, Μπαμπίνη (Αιτωλοακαρνανίας) 1997.

Χρίστου Τέζα, *Γεώργιος Σκληρός-Συμβολή στην έρμηνεία τής πρώιμης σχέψης του*. Ιωάννινα 1997.

Φωτεινής Τσικίρογλου-Λαγούδα, *Ο Θεσσαλός λόγιος - παιδαγωγός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Κωνσταντίνος Μ. Κούμας: Η ζωή του - Το έργο του - Οι ιδέες του*. Έκδόσεις Κυριακίδη, *Ιστορικό άρχείο νεοελληνικής εκπαίδευσης αρ. 2*, Θεσσαλονίκη 1997.

δ) Έκδόσεις κειμένων

Ρήγα Βελεστινλή, *Τά έπαναστατικά - Βιέννη 1797*. Έπιμέλεια Δ. Α. Καραμπερόπουλου. Έκδοση Έπιστημονικής Έταιρείας μελέτης “Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα”, Αθήνα 1997 (επανεκδοση).

Θεοφίλου Καΐρη, *Άλληλογραφία εκδιδόμενη υπό Δημητρίου Ί. Πολέμη. Μέρος δεύτερον: Έπιστολαί Ευανθίας Καΐρη 1814-1866. Καΐρειος Βιβλιοθήκη Άνδρου*, Άνδρος 1997.

Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Εἰσαγωγή - Θεμελιώδης φιλοσοφία*. Ἐκδόση κειμένου: Σοφία Γ. Τακουρλή - Νίκος Κ. Ψημμένος. Ἐκδόσεις Ἄρμος, σειρά: Μοῦσες χ.ἀ., Ἀθήνα 1997.

Ἀθανασίου Ψαλίδα, "Μεταφυσική - Μέρος Βον τῆς Μεταφυσικῆς: Κοσμολογία", ἔκδοση Κώστα Θ. Πέτσιου. *Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο*, ὅ.π., σσ. 201-215.

ε) Βιβλιοκρισίες

Γ. Βλάχου-Ἀ. Κελεσιδου - Ἀ. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη - Ρ. Ἀργυροπούλου, *Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸν νεοελληνικὸ στοχασμὸ*. Ἡμίτομος πρῶτος: Δέκατος ἔνατος αἰών. Ἐκδ. Κ.Ε.Ε.Φ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1996. Ἐκρινε ἡ Χρυσούλα Σιακαβάρα: *Ἑλλ. Φίλος. ἐπιθ.*, τ. 14, τχ. 40, Ἰανουάριος 1997, σσ. 59-61.

Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy - Studies in the Culture and Political Thought of South -Eastern Europe*. "Variorum", Aldershot, Hampshire, U.K. - Brookfield, Vermont, U.S.A., 1994. Ἐκρινε ὁ Χ. Π. Πατρινέλης: *Ἑλληνικά* 47/1997, σσ. 194-197.

Νικολάου Ἰ. Πεντζοπούλου, *Μελετήματα γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή*. Ἐκδ. Ἐπιστ. Ἐτ. μελέτης "Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα", χ.τ., 1994.- Ρήγα Βελεστινλή, *Τὰ ἐπαναστατικά*, ὅ.π., Ἐκρινε ὁ Ἀθανασιος Ε. Καραθανάσης: *Ἑλληνικά*, ὅ.π., σσ. 189-193.

Πέτρου Φαραντάκη, *Ἡ ἠθικὴ κατὰ τὸν Πέτρο Βράϊλα-Ἀρμένη*. Ἐκδόση "Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων", Ἀθήνα 1996. Ἐκρινε ὁ Λεωνίδας Μπαρτζελιώτης. (*Σκέψεις* VIII/1997, σσ. 224-225) καὶ ἡ Ἀναστασία Ρέντα (*Ἑλλ. Φίλος. ἐπιθ.*, ὅ.π., σσ. 57-59).

Στεφάνου Τζιγαρά, *Συνεπτυγμένη Λογική. Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια: Ἰωάννου Ν. Ἡλιούδη*. Ἐκδόση Γ.Α.Κ. Λάρισας, Λάρισα 1995. Ἐκρινε ὁ Χρῆστος Μαυραζόπουλος: *Ἡπειρωτικὰ χρονικά* 32/1997, σσ. 539-544.

Προσθήκες στὴ βιβλιογραφία τοῦ ἔτους 1996

Κωνσταντίνου Μαλαφάντη, "Ἀπόψεις τοῦ Ἀ. Κοραῆ γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας". *Παρνασσός* ΔΗ' /1996, σσ. 180-190.

Βίκυ Πάτσιου, "Ἀπόψεις καὶ παρεμβάσεις τοῦ Κοραῆ στὸ θέμα τῶν μεταφράσεων". *Μετάφραση* '96, τχ. 2, Σεπτέμβριος 1996, σσ. 114-117.

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

Μαρίας Γερδήςμου

Μαθηματικά και Φιλοσοφία στην Έλληνική σκέψη κατά την περίοδο τής Τουρκοκρατίας

Άντικείμενο τής διατριβής είναι ή μελέτη τής μαθηματικῆς σκέψης και τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑποβάθρου τής μαθηματικῆς ἐπιστήμης στὸν ἑλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο κατὰ τὴ διάρκεια τής Τουρκοκρατίας, μὲ ἔμφαση στὴν περίοδο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ἕως τὴν ἔναρξη τής Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, δηλαδὴ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ὀνομάζουμε Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ. Σκοπὸ ἔχει νὰ συνεισφέρει στὴν ἔρευνα γιὰ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, μίαν ἔρευνα ποὺ στοχεύει στὴ μελέτη τής ἐπιστημονικῆς συνιστώσας, ἢ ὅποια μαζί μὲ ἄλλες (κοινωνική, οἰκονομική) διαμόρφωσαν τὸ ἱστορικοκοινωνικὸ πλαίσιο, κυρίως, τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰῶνα.

Στὴ διερεύνηση τοῦ θέματος ἀκολούθησα τὴν ἐργασιμὴ μέθοδο γραμματιολογίας, δηλαδὴ τὴ μέθοδο ποὺ στηρίζεται στὰ κείμενα καὶ παρουσιάζει τὴ σκέψη, φιλοσοφική καὶ ἐπιστημονική, ἀτομική ἢ συλλογική, στὴν ἱστορική της ἐξέλιξη καὶ ἀλληλοσχία.

Πηγὲς τής ἐργασίας ὑπῆρξαν:

1. Τὰ μαθηματικὰ ἔντυπα ποὺ ἐκδόθησαν κατὰ τοὺς προεπαναστατικούς αἰῶνες καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, καθὼς καὶ κάποινα ἔντυπα φυσικῆς, ἀστρονομίας καὶ γεωγραφίας, τὰ ὅποια περιέχουν καὶ κεφάλαια Μαθηματικῶν. Βασικὴ πηγὴ πληροφοριακοῦ ὕλικου ἀπέτελεσαν καὶ τὰ ἱστορικὰ σημειώματα ποὺ βρίσκονται, ὑπὸ μορφή προλόγων, στὴν ἀρχὴ τῶν βιβλίων. 2. Ἡ ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν λογίων τής ἐποχῆς. 3. Τὰ περιοδικὰ τής ἐποχῆς.

Ἄλλα βοηθήματα:

1. Βιβλιογραφία σύγχρονη, ἑλληνική καὶ διεθνῆς, γύρω ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες, τὴν

ἱστορία, φιλοσοφία, ἐκπαίδευση, Ἐκκλησία καὶ ἐμπόριο τῆς ἐποχῆς, κατὰ κύριον λόγον τῆς ἐλληνικῆς τουρκοκρατούμενης ἐπικράτειας καὶ ἐν μέρει τῆς εὐρωπαϊκῆς. 2. Τὰ ἔργα μελετητῶν ποὺ εἶχαν ἄμεση πρόσβαση στὶς ἱστορικὲς πηγές.

Μεθοδολογικὰ ἡ παρούσα μελέτη χωρίζεται σὲ τρία μέρη, τὰ ὁποῖα ὀνομάζω “Ἱστορικὸ πλαίσιο”, “Ἐννοιολογικοὶ ἄρμοι” καὶ “Σύζευξη τῶν Μαθηματικῶν μὲ τὴ Φιλοσοφία”.

Στὸ πρῶτο μέρος, ἀρχικὰ παρουσιάζω τὴν κατάστασι τῆς μαθηματικῆς παιδείας στὸν τουρκοκρατούμενο ἑλληνισμό, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀλωσῆς ἕως καὶ τὸν 17ο αἰῶνα, μαζί μὲ μία σύντομη ἀναφορὰ στὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο. Στὴ συνέχεια, περνᾶω στὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἐρευνῶ τίς παραμέτρους, οἱ ὁποῖες στὸ σύνολό τους διαμορφώνουν τὴ λεγόμενη, γενικά, “ἐπιστημονική”, καὶ ἐν προκειμένῳ “μαθηματικὴ σκέψις” τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰῶνα. Δηλαδή, ἐξετάζω τὴν παρουσία τῶν Μαθηματικῶν στὴν ἐκπαίδευσι, τὸ ἐμπόριο, τὸν περιοδικὸ τύπο, ἰδιαίτερα τὸν Λόγιο Ἑρμῆ, τὴν ἀντιμετώπισι τῶν Μαθηματικῶν ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας, τὸν τρόπο μετακένωσις τῆς εὐρωπαϊκῆς μαθηματικῆς γνώσις μὲσω τῶν μεταφράσεων καὶ συμπληρημάτων δυτικῶν ἐγχειριδίων, καθὼς καὶ τίς διαφορὲς μεταξὺ ἔντυπης καὶ χειρόγραφης μορφῆς μαθηματικῶν βιβλίων.

Κατὰ τοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν πτώσι τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν κυριαρχία στέρου σχολαστικισμοῦ καὶ τὴν ὑποβάθμισι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἡ μαθηματικὴ παιδεία τῶν Ἑλλήνων ἐξαντλεῖται στὴ μελέτη τῶν ἀπλῶν ἀριθμητικῶν ἐγχειριδίων, τοῦ Γλυτζουνίου καὶ τῶν Λογαριαστικῶν τοῦ Βυζαντίου. Στὰ λίγα σχολεῖα μέσις ἐκπαίδευσις ποὺ λειτουργοῦν κυρίως τὸν 17ο αἰῶνα (Ἰωάννινα, περιοχὴ Ἀγράφων, Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, Ἰταλία), διδάσκονται μόνο στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς. Κάποια χειρόγραφα ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν, ποὺ κυκλοφόρησαν, μελετήθηκαν μόνο ἀπὸ λογίους τῆς ἐποχῆς κατ’ ἴδιον.

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα ὅμως, ἡ δημιουργία τῆς κοινωνικῆς ομάδας τῶν ἐμπόρων, ἡ ἀνάπτυξι τῆς τάξις τῶν Φαναριωτῶν καὶ ἡ ἀνοδὸς τους στὴν ἐξουσία τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν ἔχουν ὡς ἀπόρροια τὴ δημιουργία καινοφανῶν ἀντιλήψεων καὶ νέας πνευματικῆς συνειδήσις ἀνάμεσα στὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό. Ὁ ἀριθμὸς τῶν λογίων ποὺ σπουδάζουν στὴ Δύσι αὐξάνεται σημαντικὰ καὶ ἡ ἐπαφή τους μὲ τὴ δυτικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἔχει χάσει πλέον τὸν ἀφηρημένον τῆς χαρακτῆρα καὶ ἀποτελεῖ μίαν παραγωγικὴν κοινωνικὴν δύναμι, δημιουργεῖ νέους προβληματισμοὺς σὲ σχέση μὲ τὸν χαρακτῆρα, τίς μεθόδους καὶ κυρίως μὲ τὸν τρόπο διάδοσις τῶν γνώσεων αὐτῶν. Ὁ τόπος σπουδῶν τῶν λογίων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πανεπιστήμια τῆς

Ἰταλίας, κυρίως αὐτὰ τῆς Πάδοβας καὶ τῆς Πίζας, καὶ κατὰ τὶς τελευταῖες προεπαναστατικές δεκαετίες γαλλικὰ καὶ γερμανικὰ ἢ γερμανόφωνα (Βιέννη, "Ἄλλη, Göttingen) πανεπιστήμια. Ἀρκετοὶ λόγιοι σπουδάζουν "τις ἐπιστῆμες" καὶ τὴ νέα γνώση μεταφέρουν κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν πατρίδα. Δηλαδή, τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ σπουδασμένοι στὸ ἐξωτερικὸ "Ἕλληνες γίνονται οἱ δῖαιλοι γιὰ τὴ βαθμιαία εἰσαγωγή τῶν ἐπιστημῶν στὸν ἑλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο.

Στὸ κεφάλαιο ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐκπαίδευση ἐπεκτείνομαι ἀρκετά, πρῶτον διότι ἡ ἱστορία τῆς ἐκπαίδευσης ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τμήματα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἑνὸς ἔθνους καὶ δεύτερον διότι ἡ μαθηματικὴ σκέψη κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀναπτύσσεται ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ ἐκπαιδευτικές καὶ ὄχι ἐρευνητικές διαδικασίες.

Ἐξετάζω τὸ θέμα τῆς μαθηματικῆς παιδείας στὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα κατατάσσω σὲ ἐνότητες, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν ἢ τὴ γεωγραφικὴ τους θέση ἢ κάποια ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Ἡ ἀναβάθμιση τῆς παιδείας στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὰ Μαθηματικὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, κυρίως ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα. Ἐπεκτείνεται στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία καὶ τὴν Ἀθωνιάδα Σχολή, στὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας, σὲ αὐτὰ τῶν Ἀγράφων, τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου, κυρίως τῆς Χίου, ἀλλὰ καὶ τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν-τὴν Ἡγεμονικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου καὶ αὐτὴν τοῦ Ἰασίου. Στὰ τελευταῖα, λόγῳ τῶν ἰδιαίτερων συνθηκῶν ποῦ ἐπικρατοῦν, τὰ Μαθηματικὰ θὰ ἀναπτυχθοῦν πολὺ. Κατὰ τὶς τελευταῖες προεπαναστατικές δεκαετίες, στὰ πλαίσια τοῦ διαφωτιστικοῦ πνεύματος, δημιουργοῦνται τὰ λεγόμενα "νεωτερικὰ σχολεῖα", κυρίως αὐτὰ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας - Σμύρνης καὶ Κυδωνιῶν -στὰ ὁποῖα τὰ θετικὰ μαθήματα θεωροῦνται πρωτεύοντα καὶ ἡ παρεχόμενη μαθηματικὴ ἐκπαίδευση γνωρίζει τὶς καλύτερές της στιγμές.

Ἡ διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν γίνεται εἴτε μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐντύπων, εἴτε, καὶ κυρίως, μὲ τὴ βοήθεια χειρογράφων - μαθηματαρίων. Ἔχουν καταγραφεῖ μέχρι στιγμῆς περίπου 150 ἐπώνυμα καὶ 70 ἀνώνυμα χειρόγραφα.

Δύο βασικὲς τάσεις θὰ ἀναπτυχθοῦν κατὰ τὸν προεπαναστατικὸ αἰῶνα σὲ σχέση μὲ τὴ διδασκαλία καὶ ἀντιμετώπιση τῶν Μαθηματικῶν. Τὶς ὀνομάσαμε, σχηματικά, "παραδοσιακὴ" καὶ "νεωτερικὴ".

Στὴν πρώτη ἀνήκουν οἱ λόγιοι, τῶν ὁποίων κύριο μέλημα εἶναι ἡ ἀναβίωση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς μαθηματικῆς παιδείας, μὲ βασικοὺς ἐκφραστές τοὺς Χ. Νοταρᾶ, Μ. Ἀνθρακίτη, Β. Μπαλάνο, Κ. Μπαλάνο, Δ. Ραζῆ, καὶ οἱ ὁποῖοι ἔχουν σπουδά-

σει κυρίως στὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας. Ὁ Εὐγ. Βούλγαρης, ἂν καὶ ἀνήκει καὶ αὐτὸς στὴν παραδοσιακὴ τάση, δὲν ἀρκεῖται στὰ ἑλληνικὰ Μαθηματικά καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ προωθεῖ τὶς μεταρρυθμιστικὲς ἀλλαγές στὸ περιεχόμενο τῆς παιδείας. Ὅμως, πρῶτος οὐσιαστικὸς ἐκφραστὴς τῆς δυτικῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας εἶναι ὁ Ν. Θεοτόκης. Στὴ νεωτερικὴ τάση ἀνήκουν οἱ λόγιοι, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν πρωταρχικὴ τὴν εἰσαγωγή καὶ διδασκαλία τῶν σύγχρονων Μαθηματικῶν καὶ κυρίως εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν κάνει σπουδές σὲ γαλλικὰ καὶ γερμανόφωνα πανεπιστήμια. (Ὁ Κούμας, ὁ Δούγκας, ὁ Μοισιόδαξ, ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος εἶναι ἀπὸ τοὺς γνωστότερους διαφωτιστὲς λογίους - ἐπιστήμονες. Ὁ ρόλος τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας γίνεται πλέον, κυρίαρχος μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς σκέψης.

Στὴ συνέχεια, προσπαθῶ νὰ μελετήσω τὴν ἐπίδραση τῶν Μαθηματικῶν στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς τεχνικῆς σκέψης: Μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ 18ου αἰῶνα, τὰ Μαθηματικά ἀντιμετωπίζονται μόνο ὡς γνωστικὸς τομέας, ὁ ὁποῖος ἐξυπηρετεῖ τὶς καθημερινὲς ἀνάγκες καὶ συγχρόνως ὑποβοηθεῖ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ θὰ διαμορφωθεῖ, ἀλλὰ ὄχι καθ' ὅλοκληρίαν, τὶς τελευταῖες προεπαναστατικὲς δεκαετίες, ὅταν θὰ γίνῃ συνειδητὴ ἡ ἄμεση σχέση ποὺ ἔχει ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη μὲ τὴν τεχνολογία καὶ τὸ ἐμπόριο. Οἱ ἀπλὲς λογαριαστικὲς δὲν θεωροῦνται πλέον ἐπαρκεῖς ὡς βοηθητικὰ στὴν ἄσκηση τοῦ ἐμπορίου ἐγχειρίδια καὶ κατὰ τὶς τρεῖς τελευταῖες προεπαναστατικὲς δεκαετίες ἐκδίδονται 14 νέα ἐμπηρικὰ ἔντυπα.

Τὸ σχῆμα “Μαθηματικά-ἐμπόριο” λειτουργεῖ ἀμφίπλευρα. Δηλαδή, οἱ αὐξανόμενες ἐμπορικὲς συναλλαγές μὲ τὴ Δύση βοήθησαν στὴ μεταφορὰ τῆς σύγχρονης μαθηματικῆς καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικῆς γνώσης, καὶ τὰ Μαθηματικά, κυρίως ἡ Ἀριθμητικὴ, βοήθησαν τὰ μέγιστα στὴν ἄσκηση τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν αὐξηση τῆς τεχνικῆς γνώσης. Τελικὰ ἡ νέα θεωρησιακὴ μαθηματικὴ γνώση δὲν ἀνέκοψε τὴν ἄμεση ἀμφίδρομη σχέση τῶν Μαθηματικῶν μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸν περιοδικὸ τύπο, ὁ Λόγιος Ἐρμῆς εἶναι τὸ περιοδικό, στὸ ὁποῖο γίνονται βιβλιοπαρουσιάσεις καὶ δημοσιεύονται ἀναλυτικὲς κριτικὲς μαθηματικῶν συγγραμμάτων, θεωρητικὰ κείμενα σχετικὰ μὲ τὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ἐπιστολὲς λογίων ποὺ εἶχαν θέμα τὰ Μαθηματικά.

Ἄλλο τομέα, τὸν ὁποῖο προσπαθῶ νὰ ἐρευνήσω, εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία, ποὺ, ὅμως, ἐντάσσεται στὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς μελέτης τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ κίνημα τοῦ Διαφω-

τισμοῦ. Προσπαθῶ νὰ διαπιστώσω, ἂν πράγματι ὑπῆρξε θέμα μαθηματικό πού λειτούργησε ὡς αἰτία σύγκρουσης ἀνάμεσα στή λεγόμενη “συντηρητική” παράταξη, δηλαδή μία μερίδα τοῦ κλήρου καί ἕνα μέρος λογίων προσηκείμενο ἰδεολογικά σέ αὐτή, καί στοὺς διαφωτιστές λογίους ἢ ἂν ἡ ὅποια ἔριδα δημιουργήθηκε ἦταν ἀπόρροια τῆς γενικότερης ἰδεολογικῆς διένεξης μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ομάδων.

Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο κατέληξα εἶναι ὅτι ἡ ὀυσπιστία, τὴν ὁποία ἡ ἐπιστήμη Ἐκκλησία ἐδείξε ἀπέναντι στὰ Μαθηματικά, τουλάχιστον κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, δὲν εἶναι πρωτογενής. Καί αὐτὸ γιὰτὶ δὲν ἦταν ἡ καθαρὰ μαθηματικὴ ἀλλὰ οἱ ὑπόλοιπες ιδιότητες τῶν διαφωτιστῶν λογίων, πού νεωτερίζουν περὶ κοινωνίας, ἐπιστήμης, καί θρησκείας, ἡ αἰτία τῶν συγκρούσεων. Εἶναι σίγουρο, ὅτι ἔριδα γύρω ἀπὸ καθαρὰ μαθηματικό θέμα δὲν προέκυψε κατὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζω καί τὰ Μαθηματικά ἐνεπλάκησαν στή γενικότερη ἀμφισβήτηση ἀπέναντι στὶς θετικὲς ἐπιστήμες, οἱ ὁποῖες, ὡς προϊόν ἐκ τῆς Δύσεως προερχόμενο, θεωροῦνταν πρόξενος ἀθεΐας καί ἀποσταθεροποιητῆς τῆς κθεστηκῆς τάξης τῶν ἐθνικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Τὰ μαθηματικὰ ἐγχειρίδια πού κυκλοφοροῦν εἶναι κυρίως μεταφράσεις ἢ ἐρμηνείατα εὐρωπαϊκῶν ἔργων ἀπὸ Ἑλληνες λογίους οἱ ὁποῖοι -προσπαθώντας νὰ ἀναβαθμίσουν τὴν παιδεία καί νὰ ἀφυπνίσουν τὰ πνεύματα-, συνειδητοποιοῦν ὅτι αὐτὸ πού προέχει εἶναι ἡ μεταφορὰ τῆς γνώσης ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καί ὄχι ἀπαραίτητα ἡ προσπάθεια πρωτότυπης συγγραφικῆς ἐργασίας. Κριτήριο γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔργων πού θὰ μεταφραστοῦν ἀπὸ τοὺς λογίους εἶναι τὸ ἂν αὐτὰ ἀποτελοῦν μία σύγχρονη πρόταση, ἂν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς διδακτικὰ ἐγχειρίδια καί ἂν ἀνταποκρίνονται στὴν προσωπικὴ τους ἀντίληψη περὶ ἐπιστήμης.

Ἐντόπισα τὰ πρωτότυπα ἔργα στὶς περιπτώσεις πού αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς μεταφραστές καθὼς καί αὐτὰ πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς πηγὲς στὶς περιπτώσεις συμπληρωματικῆς ἐργασίας.

Ἡ ἐκδοτικὴ παραγωγή ἐπιστημονικῶν ἔργων, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα καί μετὰ, εἶναι ἐντυπωσιακὴ. Τὸ 86% τῆς ἐντυπῆς παραγωγῆς τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας στὸν τομέα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἀνήκει στὴν ἐκδοτικὴ προσπάθεια τοῦ προεπαναστατικῶ αἰώνα. Στὰ Μαθηματικά ἐκδίδονται 29 τίτλοι, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 18, δηλαδή ἕνα ποσοστὸ 63%, κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, χωρὶς νὰ ὑπολογισθοῦν τὰ ἐμπορικὰ ἐντυπα καί οἱ πίνακες ἰσοτιμιῶν. Τὰ ἐντυπα αὐτὰ εἶναι ἀριθμητικὰ (11,8 τὸν 19ο αἰώνα), γεωμετρικά (7), ἀλγεβρικά (2). Κάποια περιέχουν Ἀριθμητικὴ καί Ἀλγεβρα ἀπὸ κοινῶ (5), καί σὲ λίγα

Υπάρχει και Ἀπειροστικός Λογισμός (2).

Ἀκολουθοῦν οἱ Πίνακες. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ καταγράφονται: 1. "Ὅλα τὰ μαθηματικά ἔντυπα τῆς ἐποχῆς, χωρισμένα σὲ δύο κατηγορίες: οἱ μεταφράσεις καὶ τὰ "πρωτότυπα" ἔργα, τὰ ὁποῖα, ἐν πολλοῖς, εἶναι καρπὸς συμπληρωματικῆς ἐργασίας, 2. τὰ κυριώτερα μαθηματικά χειρόγραφα χωρισμένα σὲ ἐπώνυμα καὶ ἀνώνυμα, κατὰ κλάδο, 3. μαθηματικά ἔργα ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων, κατὰ αἰῶνα, 4. μαθηματικά ἔργα πρὸς ἅρχει καὶ τὴν ὑπαρξὴ τους γνωρίζομε ἀπὸ ἔμμεσες μαρτυρίες, 5. ἐμπορικά ἔντυπα, 6. βιβλία γενικῆς παιδείας, τὰ ὁποῖα περιέχουν καὶ στοιχεῖα Μαθηματικῶν.

Οὐσιαστικά, στὸ πρῶτο τμήμα προσπαθῶ νὰ μελετήσω τὸ βαθμὸ προσαρμογῆς, σὲ ἐθνικὴ κλίμακα, τῶν νέων μαθηματικῶν γνώσεων, τοὺς δρόμους, μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ νέες αὐτὲς γνώσεις κατόρθωσαν νὰ δημιουργήσουν μίαν νέα πνευματικὴ σύνθεση, καὶ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ πνευματικὴ αὐτὴ σύνθεσις μπόρεσε νὰ ἀφομοιώσει, ὅσο αὐτὸ ἔγινε δυνατό, τὰ δάνεια στοιχεῖα, νὰ τὰ οἰκειοποιηθῆ καὶ νὰ ἀποκτήσει, ἔτσι, μίαν δική της ὄντοτητα.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐργασίας, τὸ ὁποῖο τιτλοφορῶ "Ἐννοιολογικοὶ ἄρμοι", παρουσιάζω τὸ ἐπίπεδο τῆς μαθηματικῆς γνώσεως κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, κυρίως μέσα ἀπὸ τὰ ἔντυπα καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τὰ χειρόγραφα μαθηματικὰ συγγράμματα πρὸς κυκλοφόρησαν τὴν περίοδον αὐτή, κατὰ κλάδο, μὲ τὴν σειράν: Ἀριθμητικὴ, Γεωμετρία, Ἀλγεβρα, Ἀπειροστικός Λογισμός.

Ἡ μαθηματικὴ γνώσις θὰ μείνει προσκολλημένη στὴν ἀρχαιοελληνικὴ μαθηματικὴ παράδοσις μέχρι καὶ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα, ὅποτε καὶ θὰ γίνουν οἱ πρῶτες ἀπόπειρες εἰσαγωγῆς τῶν νεώτερων Μαθηματικῶν καὶ στὴ συνέχεια τὰ δύο θὰ βαδίσουν παράλληλα.

Ἡ Ἀριθμητικὴ παραμένει ὁ κυρίαρχος κλάδος τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας σὲ ὅλο τὸν ἑλληνισμό, ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ Μαθηματικά ἀποκτοῦν ἕνα καθαρὰ θεωρητικὸ χαρακτήρα καὶ ἔχουν μίαν ἐπιστημονικὴ ἀντιμετώπισιν ἐκ μέρους τῶν λογίων. Θέματα πρὸς μελετῶνται στὰ περισσότερα ἀριθμητικὰ ἐγχειρίδια, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀριθμητικὰ πράξεις, εἶναι οἱ λόγοι καὶ ἀναλογίαι, οἱ μέθοδοι καὶ, ἀρκετὰ συνοπτικά, οἱ ρίζαι καὶ δυνάμεις καθὼς καὶ οἱ λογάριθμοι.

Στὸν τομέα τῆς Γεωμετρίας, τὰ Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου, παρουσιάζονται στὰ ἔργα τῶν Ἀνθρακίτη, Βούλγαρη, Θεοτόκη καὶ Βενιαμίν καὶ διδάσκονται στὰ περισσότερα σχολεῖα τῆς ἐποχῆς.

Σὲ τέσσερα συγγράμματα περιέχονται οἱ Κωνικὲς Τομέαι τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ

σέ δύο τὰ Ἀρχιμήδεια θεωρήματα. Ἡ ἀναλυτική Γεωμετρία, μολονότι ἔχει πρό πολλοῦ ἀναπτυχθεῖ στήν Εὐρώπη, θά καθυστερήσει πολὺ νά εἰσαχθεῖ στά σχολεῖα τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Στοιχεῖα Ἄλγεβρας θά ἐμφανισθοῦν ἀρχικά μέσα ἀπό τὸ ἔντυπο τοῦ Segner σέ μετάφραση τοῦ Βούλγαρη (1767), ἀλλὰ τὸ πρῶτο καθαρὰ ἀλγεβρικό σύγγραμμα θά εἶναι αὐτὸ τοῦ Lacaille, ποὺ μετέφρασαν οἱ Ἀσάνης-Σπαρμιώτης (1797). Ἡ Ἄλγεβρα θά διδαχθεῖ σέ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς ἰδιαίτερα κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ θά ἐδραιωθεῖ στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα ὡς ἰσότιμο μέλος μαζί με τὴν Ἀριθμητική καὶ τὴ Γεωμετρία. Μελετῶνται οἱ ρίζες καὶ δυνάμεις, οἱ λογάριθμοι, ἰδιαίτερος ἐκτενῶς οἱ ἐξισώσεις, οἱ πρόοδοι καὶ οἱ σειρές καὶ σέ κάποια ἔντυπα ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα συνδυαστικῆς.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἀπειροστικοῦ Λογισμοῦ, δηλαδὴ τῶν σύγχρονων Μαθηματικῶν, στά ἐπιστημονικά πράγματα θά γίνει, με ἀρκετὴ καθυστέρηση σέ σχέση με τὴν Εὐρώπη, πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα, ἀρχικά ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη καὶ στή συνέχεια ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα. Παρουσιάζει στοιχεῖα, τόσο ἀπὸ τὴ νεωτέρω παραδόση ὅσο καὶ ἀπὸ αὐτὴ τοῦ Leibniz καὶ θά ἀποτελέσει ἓνα σημαντικό βῆμα πρὸς τὸν ἐκσυγχρονισμό στὸν χῶρο τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ μοναδική, ὅμως, μαρτυρία περὶ διδασκαλίας τοῦ μαθήματος αὐτοῦ εἶναι τοῦ Κούμα στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης.

Στὸ τρίτο μέρος ἐξετάζω τὴ σχέση τῶν Μαθηματικῶν με τὶς ἄλλες θετικές ἐπιστῆμες καθὼς καὶ τὴ σχέση τους με τὴ Φιλοσοφία, ὅπως ἡ ἔννοια τῆς Φιλοσοφίας ἀναμορφώνεται κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ στή σχέση ἀνάμεσα στή μαθηματική καὶ τὶς ὑπόλοιπες φυσικές ἐπιστῆμες, δηλαδὴ τὴ Φυσική, τὴ Γεωγραφία καὶ τὴν Ἀστρονομία, ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται στήν ἀντιληψη τῶν λογίων, εἶναι σχέση ἐξάρτησης. Μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς μαθηματικοποίησης τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἔχει ὀριστικά πλέον ἐπικρατήσει τὸ 18ο αἰῶνα, ἡ παραπάνω σχέση στηρίζεται στήν πεποίθηση ὅτι τὰ Μαθηματικά ἀποτελοῦν τὴν “πρῶτη τῶν ἐπιστημῶν”, τὸ οὐσιαστικὸ καὶ ἀναντικατάστατο γνωστικὸ μέσο γιὰ τὴ μελέτη καὶ διερεύνηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἀνατίμηση τῆς φύσης, ποὺ θεωρεῖται τέλεια δομημένο ἀντικείμενο ὑψίστης γνώσης. Οἱ ἐπιστῆμες μελετῶνται πλέον σέ στενὴ ἀλληλεξάρτηση καὶ ἀλληλεπίδραση καὶ ἡ σύνδεση τῶν φυσικῶν με τὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη εἶναι συνέπεια καὶ συγχρόνως ἔρεισμα τῆς κοσμοθεωρητικῆς - ὄντολογικῆς ἀποκατάστασης τῆς Φύσης καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου γενικά.

Μέχρι και τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἡ ἀριστοτελική σκέψη ἀποτελεῖ τὴ μοναδική ὁδὸ γιὰ τὴν πορεία πρὸς τὴν ἀλήθεια, τὸ μοναδικὸ ὄργανο γνώσης καὶ τὸ μοναδικὸ ἄλλοθι ὅποιασδήποτε σκέψης τόσο στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπιστημῶν ὅσο καὶ σὲ αὐτὸ τῆς φιλοσοφίας. Τὸ νέο κλίμα ποὺ διαμορφώνεται κυρίως λόγω τῆς ἐπαφῆς τῆς ἐλληνικῆς λογιστικῆς μετὰ τὸ νεωτερικὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα, τὸ βασισμένο σὲ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, καὶ τῆς πρόσληψης καὶ ἀφομοίωσης τῶν νέων ἰδεῶν, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία ἑνὸς ἀντιαριστοτελισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐχθρὸς τῆς “ὑγιῶς φιλοσοφίας”. Ἡ “ἀθηνία τοῦ Ἀριστοτέλη” ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὰ καὶ πειραματικὰ θεμελιωμένο ὀρθολογισμό τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ Φιλοσοφία προσγειώνεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ καὶ αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐνισχύεται ἡ πρακτικὴ πλευρὰ τῆς, ὡς ἔρευνα ὁδηγῶν τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας καὶ δημιουργεῖται ἔτσι στενὴ σύνδεση μετὰ τὴν φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ κοινωνικὴ πράξη.

Τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας διαφοροποιεῖται καὶ μέσα σὲ αὐτὸ συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες. Ἡ Φιλοσοφία ταυτίζεται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ μετὰ τὴ Γνωσιολογία, τὸ ὄντολογικὸ πρόβλημα μετατρέπεται σὲ γνωσιολογικὸ μετὰ τὴ γνώση νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς ἀποκάλυψης καὶ νὰ μεταφέρεται στὸν χῶρον τῆς ἐπιστήμης. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ οἱ φυσικομαθηματικὲς ἐπιστῆμες μετατοπίζουν τὸ ἐπίπεδο τοῦ κοσμοθεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὸ Ἐκεῖθεν στὸ Ἐντεῦθεν, ἀπὸ τὸ Θεὸ στὴ Φύση, ἀπὸ τὸ Ὄν στὴ Γνώση.

Ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπιβολὴ μιᾶς νέας Μεταφυσικῆς ὡς “πειραματικὴ φυσικὴ τῆς ψυχῆς”, ἡ ὁποία σημαίνει πλέον τὴν ἐπιστῆμην τῶν πρώτων ἀρχῶν ὄχι πιά τοῦ ὄντος, ἀλλὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ οἱ ἀλήθειες τῆς Λογικῆς ἀντικαθίστανται μετὰ αὐτὲς τῶν Μαθηματικῶν.

Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση ἀποτελεῖ πιά τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν καὶ κάθε μὴ ὀρθολογικὰ τεκμηριωμένη πίστις ἀνήκει στὶς δεισιδαιμονίες. Δηλαδή, οἱ ἐπιστῆμες μετὰ πρῶτεύοντα τὰ Μαθηματικὰ ἀποτελοῦν πιά τὸ ἀπαραίτητον γνωστικὸ ὑπόβαθρον γιὰ κάθε φιλοσοφικὴ θεώρηση, ἐνῶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐμβέλεια τῶν ἐπιστημῶν γίνεται ὅλο καὶ μεγαλύτερη μετὰ ἀποτέλεσμα τὰ Μαθηματικὰ νὰ μὴ θεωροῦνται πλέον μόνο ὡς φιλοσοφικὴ προπαίδευση ἀλλὰ καὶ ὡς μέρος τῆς Φιλοσοφίας.

Τελειώνοντας, θέλω νὰ προσθέσω, ὅτι μετὰ τὴ μελέτη μου αὐτὴ, τὴν ὁποία προσπάθησα νὰ κάνω ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ἐμπεριστατωμένη, ἐλπίζω ὅτι μπόρεσα νὰ σκιαγραφήσω τὴν ἐξέλιξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὴ διάρκεια κυρίως τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰώνα μελετώντας τὴν περίοδον αὐτὴ ὄχι μόνο αὐτὴ κατ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ σὲ σύγκρισιν μετὰ τὶς καταβολὰς τῆς στοὺς προηγούμενους αἰῶνες.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Γερασίμου Βλάχου

Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους παραφράσεις καὶ ζητήματα - Ζήτημα ἔννατον: Πότερον αἱ δευτέραι γνώσεις ἐκ τοῦ θείου, ἢ ἐκ τοῦ ἀγγελικοῦ νοῦς δύνανται διαπλασθῆναι, ἢ ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς.

Εἰσαγωγή - Μεταγραφή κειμένου: Μαρία Κουντουράκη

Τὸ χειρόγραφο, μικρὸ ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου ἐκδίδεται στὴ συνέχεια¹, δὲν εἶναι αὐτόγραφο, ἀλλὰ, ὅπως διαβάζουμε στὸ τελευταῖο φύλλο του (123^γ), “ἔγραψη” στὴν Κρήτη “διὰ χειρὸς Μιχαὴλ ἱερέως τοῦ Ἀγαπητοῦ κατὰ τὸ ἀγγλ’ [1653] ἔτος”, ἐνῶ διαρκούσε δηλαδὴ ὁ “περιφραγμὸς τοῦ ταλαιπώρου Χάνδακος”. Ἡ κατάστασι τοῦ χειρογράφου, πού φυλάσσεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας [Cod. graec., cl. IV, No 60 (Collocazione 1429)], δὲν εἶναι ἰδιαίτερα καλὴ μὲ ἀποτέλεσμα ἢ μεταγραφὴ τοῦ κειμένου του νὰ καθίσταται συχνὰ προβληματικὴ².

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Γερασίμου Βλάχου (Χάνδακος 1605/1607 - Βενετία 1685), παρὰ τὸν τίτλο του, ἀποτελεῖ μία εἰσαγωγὴ στὴ λογικὴ γενικὰ καὶ δὲν ἀνήκει μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὅρου στὴ σειρά τῶν ὑπομνημάτων σὲ κάποιο συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, ἢ ἐκπόνησι τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται ὡς τὸ κύριον μέλημα τῶν ἐκπροσώπων τῆς κορυθαλικῆς περιόδου τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας· ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας του χαρακτηρίζει τὰ ἔννεα ζητήματα, πού ἐπιγραμματικὰ διατυπώνει καὶ διεξοδικὰ ἀναπτύσσει, ὡς “προοιμακὰ εἰς τὴν τοῦ Φιλοσόφου (δηλ. τοῦ Ἀριστοτέλους) λογικὴν πραγματείαν” (φ.4^γ). Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν μειώνει ἀσφαλῶς τὴ φιλοσοφικὴ σημασία τοῦ

---

1. Ἐνα ἀκόμη ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου (φ.58^γ-61^γ) ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Νίκο Κ. Ψημμένο στὸ ἔργο του *Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821 - Ἀνθολογία κειμένων μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια*. Τόμος Α': *Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ - Προκορυθαλικὴ καὶ κορυθαλικὴ περίοδος*, ἐκδόσεις “Γνώσις”, Φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ βιβλιοθήκη, ἀρ. 26, Ἀθήνα 1988, σσ. 236-253.

2. Οἱ παρεμβάσεις μου στὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου δὲν περιορίστηκαν στὴ σωτηρὴ διορθωσι ὀρθογραφικῶν λαθῶν ἢ στὴν ἀναγραφὴ τῶν κυρίων ὀνομάτων καθὼς καὶ τῆς πρώτης λέξης τῶν περιόδων τοῦ λόγου μὲ κεφαλαῖο τὸ πρῶτον τους γράμμα· ἐπεκτάθηκαν καὶ στὴ διορθωσι λαθῶν τῆς στίξης, τοὺς κανόνες τῆς ὁποίας δὲν τήρησε ὁ ἱερέας Μιχαὴλ Ἀγαπητός, πού “ἔγραψε” τὸν κώδικα.

ἔργου· μάλλον τὴν ἐπιτείνει στὸ βαθμὸν ποὺ ὁ Κρητικὸς φιλόσοφος μὲ πρωτότυπο πολλές φορές τρόπο ἐπιτυγχάνει νὰ θίγει καίρια προβλήματα τῆς λογικῆς καὶ νὰ προβάλλει -προπάντων στὴν ἐξέταση τοῦ ἔννατου ζητήματος - ἀξιοπρόσεκτες γνωσιολογικὲς ἀπόψεις. Ἄξιος προσοχῆς εἶναι ἐξάλλου καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Βλάχος ἐντάσσει στὴν ἐκδίπλωσιν τῆς δικῆς του σκέψης θέσεις, ποὺ δανεῖζεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ καὶ ἀπὸ τὴν νεώτερη φιλοσοφία³.

111r Πρώτη θέσις

Ὁ θεῖος νοῦς, οὐ μόνον οὐδεμίαν τινὰ τῶν δευτέρων γνώσεων πεποίηκεν, ἀλλὰ γε καὶ κατὰ τὴν ἐκείνου ἀπειρον δύναμιν οὐ δύναται τὰς δευτέρας γνώσεις ποιῆσαι.

Ἡ τοιαύτη θέσις ἐστὶν ἐναντίον τῆς α^α δόξης.

Τῆρητέον πρὸς διασάφησιν τῆς θέσεως, ὅτι πρὸς τὸ τὰς δευτέρας γνώσεις γενέσθαι, δύο ἀτελειότητες ἐπιζητοῦνται· α^α, τὰ πράγματα ἄπερ καθ'αυτὰ ἀδιαίρετα μένει· ἐν δὲ ὑπάρχει ἀχώριστον, καὶ ἀδιαίρετον ἐκ τοῦ νοῦς διαιρεῖται καὶ πλείοσι νοήμασι κατανοεῖται· β^α δέ, τὰ πράγματα προτιθέμενα τῷ νοῖ, ἵνα ἐξ αὐτοῦ γνωσθήσῃται, ἐξ ἐκείνου κατανοεῖται, καθ' ὃ ὑπάρχει, ἑτέρως δὲ ὑποδείγματος χάριν. Ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος πρὸς τὸ ποιῆσαι καθόλου τὴν φύσιν γένος, ἢ εἶδος, ἀνάγκη ἐστὶν ταύτην ἐκ τῶν ἀτόμων χωρισθῆναι, ἐξ ὧν καθ' αὐτὸ οὐ διαιρεῖται καὶ ἐξ ἐκείνου ταύτην ἀφαιρεῖται, οὕτως καθ'

111v αὐτὸ οὐκ ἐστὶν ἀφαιρουμένη, ἀναμειγμένη δέ./ Καὶ τοῦτο ἐστὶ, τὸ ἑτέρως γινώσκειν τὸ πρᾶγμα ἢ ἔστι καὶ πλείοσιν νοήμασιν εἶδέναι ἐκεῖνα ἄπερ καθ' αὐτό, ἐν καὶ μόνον νόημα κέκτηται· καὶ γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις καθ' αὐτό, δίχα τῶν ἀτόμων δύναται εἶναι ἀναμειγμένη δὲ καὶ συναρμυσμένη, ἐκεῖνοισι τυγχάνει, ὁ δὲ νοῦς ὁ ἡμέτερος ἐκ τοῦ Πέτρου, Παύλου καὶ Ἀντωνίου ταύτην διαιρεῖται· ἔτι αὕτη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μία οὕσα πρὸς τοῦ νοῦς νοεῖται καθόλου καὶ κεχωρισμένη, ὅπερ ἀδύνατον ἐστὶν κατὰ τὴν φύσιν.

Ἀποδείκνυται α^α· ὁ τρόπος τοῦ ποιῆσθαι τὰς δευτέρας γνώσεις ἐστὶν ἀπλῶς ἀτελέστατος, ἄρα αἱ δευτέρας γνώσεις πρὸς τοῦ θεοῦ νοῦς οὐ δύναται ποιηθῆναι· τὸ ἐπόμενον ἀκραιφνές, ἐπεὶπερ ὁ θεὸς τὰ ἀτελέστατα οὐ ποιεῖται, τὸ ἡγούμενον ἀποδείκνυται, ἐπεὶπερ αἱ δευτέρας γνώσεις οὐ δύναται γενέ-

3. Γιά τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γερασίου Βλάχου πρὸβλ. προπάντων τὴ μονογραφία τοῦ Β.Ν. Τατάκη *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρήτης (1605/7-1685)* - Φιλόσοφος, θεολόγος φιλόλογος. Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν σπουδῶν ἀρ. 5, Βενετία 1973 (ἰδιαίτερα τίς σσ. 96-133).

σθαι ἐκ τοῦ νοός, εἰ μὴ πρότερον διαιρεθῶσι τὰ καθ' αὐτὸ ἀδιαίρετα, χωρισθῶσι τὰ ἀχώριστα καὶ κατανοηθῶσι πολλοῖσι νοήμασι τὰ ἐν μόνον νόημα κτώμενα, καὶ λογισθῶσι τὰ πράγματα οὐ καθ' ὃ φύσεως ἔχει, ἑτέρως δέ. Ἀλλὰ μὴν ὁ τοιοῦτος τρόπος ἐστὶν ἀτελέστατος καὶ τῷ θεῷ νοῖ οὐ τυγχάνει ἴδιος, ἄρα ὁ θεῖος νοῦς οὐ δύναται ποιῆσαι τὰς δευτέρας γνώσεις. Ἡ ἐλάττων ἀποδείκνυται. Ἐπεὶπερ ὁ θεῖος νοῦς μιᾶ καὶ μόνῃ γνώσει καὶ ἐνὶ ἀπλῶ νοήματι κατανοεῖται τὰ πράγματα καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν ἢ ἑαυτῶν κέκτηται φύσις, οἷον εἰ μὲν ἐν ἔστι, ἐν γινώσκει, εἰ δὲ χωριστά, χωρισθῶσι, εἰδεμὴ τὸναντίον, ὥστε καθ' ὃ φύσεως ἔχει γινώσκει, ἀλλὰ μὴν ἐν ταῖς δευτέραις γνώσεσιν ἐστὶ τὸναντίον [...]

- 112^Γ Ἀποδείκνυται ἕ^ο ἐκεῖνα παρὰ τῆς θείας δυνάμεως ποιεῖται, ἅπερ μεγάλως πλουτεῖ τελειότητος. Ἀλλὰ μὴν αἱ δευτέρας γνώσεις οὐκ εὐποροῦσι τελειότητος, ὡς ἐδείχθη, ἄρα οὐ δύναται πρὸς τῆς θείας δυνάμεως γενέσθαι. Καὶ πάλιν· διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς οὐ ποιεῖται τὰ ἀμαρτήματα κατὰ τὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἐπεὶπερ πλουτοῦσιν ἀτελειότητος, ἄρα καὶ τὰς δευτέρας γνώσεις οὐ ποιεῖται ἀτελεῖς οὔσας.

Δευτέρα θέσις

Ἡ ἀνθρώπινος θέλησις οὐκ ἔστιν αἰτία τῶν δευτέρων γνώσεων, ἤτοι ἡ θέλησις οὐ ποιεῖται τὰς δευτέρας γνώσεις. Ἡ τοιαύτη θέσις ἐστὶ κατὰ τῆς τρίτης δόξης. Ἀποδείκνυται, οὐδέποτε ἡ θέλησις πρὸς τὸ μὴ γνωστὸν κινεῖται, ἤτοι ἡ θέλησις οὐ κινεῖται πρὸς τι, εἰ μὴ πρότερον ὁ νοῦς τοῦτο καλῶς δοκιμάσει, ἄρα, εἰ αἱ δευτέρας γνώσεις ἐκ τῆς θελήσεως γίνονται, ὁ νοῦς πρότερον ταύτας γινώσκει, ἄρα ἡ θέλησις οὐκ ἔσται αἰτία τῶν δευτέρων γνώσεων, αὐτὸς δὲ ὁ νοῦς· τὸ ἐπόμενον ἀκραιφνές, ἐπεὶπερ, εἰ οὐδὲν ἡ θέλησις πράττει οἷχα τοῦ νοός, ἡ δὲ θέλησις ποιεῖ τὰς δευτέρας γνώσεις, ἄρα πρότερον ὁ νοῦς ἐργάζεται τὰς τοιαύτας. Ἐπειδὴπερ ἡ αἰτία τῆς αἰτίας ἐστὶν αἰτία τοῦ αἰτιατοῦ. Τὸ ἡγούμενον ἀποδείκνυται: Ἐπεὶπερ ἡ θέλησις δεσπόζει καὶ δεσπόζεται, δεσπόζει μὲν γάρ, ἐπεὶπερ τινῶν παρὰ τοῦ νοός γνωσθέντων παρ' ἐκεῖνης λαμβάνεται τινὰ δ' οὐ, / δεσπόζεται δέ, ἐπεὶπερ οὐδὲν βούλεται, εἰ μὴ ἐκεῖνο, ὅπερ μὴ ἐκ τοῦ νοός αὐτῇ προτεθείη, ἐπεὶπερ ἡ θέλησις οὐ γινώσκει καθ' αὐτό, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοός.

- 112^Δ ἐκεῖνης λαμβάνεται τινὰ δ' οὐ, / δεσπόζεται δέ, ἐπεὶπερ οὐδὲν βούλεται, εἰ μὴ ἐκεῖνο, ὅπερ μὴ ἐκ τοῦ νοός αὐτῇ προτεθείη, ἐπεὶπερ ἡ θέλησις οὐ γινώσκει καθ' αὐτό, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοός.

Τρίτη θέσις

Αἱ ἐξωτερικαὶ τῶν αἰσθήσεων κατὰ μηδένα τρόπον τὰς δευτέρας γνώσεις ἐργάζονται καὶ ἡ τοιαύτη θέσις ἐστὶ κατὰ τῆς δ^ο δόξης.

Τηρητέον πρὸς διασάφησιν ἐκ τοῦ Φιλοσόφου δέκα εἶναι τὰς ἀπάσας αἰσθήσεις, ὧν αἱ μὲν πέντε τυγχάνουσι ἐσωτερικαί, ἤτοι, νοῦς, διάνοια, δόξα, φαντασία καὶ κοινὴ αἴσθησις, αἱ δὲ πέντε ἐξωτερικαί, δηλαδὴ ὄρασις, ἀκοή, ὄσφρησις, γεῦσις καὶ ἀφή.

Ἀποδείκνυται α''· περί τῶν δευτέρων γνώσεων τῶν ἐν τοῖς πράγμασιν ἐχόντων βάσιν· ἐπεὶπερ αἱ τοιαῦται ὑπάρχουσι, ἢ στέρησις, ἢ ἀπόφασις καὶ ἢ ἀναφορά, ἀλλὰ μὴν αἱ τοιαῦται οὐχ ὑποπίπτουσι ταῖς αἰσθήσασιν ταῖς ἐξωτερικαῖς, ἐπεὶπερ αὖλαι ὑπάρχουσιν, ἄρα αἱ δεύτεραι γνώσεις, αἱ ἔχουσαι βάσιν ἐν τοῖς πράγμασιν, παρὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων οὐ γίνονται.

Ἀποδείκνυται βον· περί τῶν μὴ ἐχόντων βάσιν ἐν τοῖς πράγμασιν δευτέρων γνώσεων· ἐπειδὴπερ αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις τὸ ἴδιον ὑποκείμενον προεπινοοῦσι γεγενημένον, οἷον τὸ ὑποκείμενον τῆς ὄψεως/ ἐστὶ τὸ χρῶμα, καὶ τὸ χρῶμα προεπινοεῖται τῆς ὄψεως, οὐκ ἐστὶ ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐξ ἑτέρου δὲ τινὸς ἄρα, οὐ δύναται ποιῆσαι τὸ ἴδιον* ὑποκείμενον, ἄρα καὶ τὰς δευτέρας γνώσεις αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις ἐργάσασθαι οὐ δύνανται. Τὸ ἐπόμενον ἀληθές, τὸ ἠγούμενον ἀποδείκνυται, ἐπεὶπερ πρὸς τὸ γενέσθαι τι τῶν αἰσθητῶν προεπιζητεῖται τι τῶν πραγμάτων, ἀφ' οὗ αἱ αἰσθήσεις λαμβάνουσι τὰς μορφάς. Ἀλλὰ μὴν αἱ τοιαῦται δεύτεραι γνώσεις οὐδὲν προεπινοοῦσι τῶν ἀπλῶν πραγμάτων, ὥστε δι' ἐκείνων αἱ αἰσθήσεις καταδράσσουσι τὰς τοιαύτας μορφάς, ἄρα αἱ δεύτεραι γνώσεις, αἱ μὴ ἔχουσαι βάσιν ἐν τοῖς οὕσιν, ἐκ τοῦ νοῦς οὐ δύνανται γενέσθαι.

Τετάρτη θέσις

Οὔτε μόνη ἢ διάνοια ἢ ἢ φαντασία ἢ ὁ νοῦς τὰς δευτέρας γνώσεις ἐργάζεται. Ἀποδείκνυται· ἐπεὶπερ ὁ νοῦς οὐ ποιεῖται τὴν ἐναντιότητα ἐν τῇ συνθέσει κτώμενος τὸν ἵπποκένταυρον, τὸ ὄρος τὸ χρυσαῦν καὶ τὰ ὅμοια, ἢ δὲ φαντασία, ἄρα.

Πέμπτη θέσις

Αἱ δεύτεραι γνώσεις, αἵτινες ἐν τοῖς πράγμασι κέκτηνται βάσιν, ἐκ μόνου τοῦ ἡμετέρου νοῦς γίνονται.

Ἀποδείκνυται α'' αἱ τοιαῦται γνώσεις παρωνυμίας θέσεις ἢ σχέσεις ὑπάρχουσι πρὸς τοῦ ἡμετέρου νοῦς τοῖς πράγμασιν, διδόμεναι πρότερον μὲν γνωστοῖσιν ἐξ αὐτοῦ δι' ἑτέρας τινὸς / γνώσεως, ὥστε κατὰ γνῶσιν ἐπομένως

* Μεταξὺ τῶν λέξεων "πράγμασιν" καὶ "δευτέρων" εἶχαν παρεμβληθεῖ οἱ λέξεις "παρὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων", τίς ὁποῖες καὶ διέγραψε μᾶλλον ὁ ἴδιος ὁ κωδικογράφος.

αἱ δευτέραι γνώσεις γίνονται. Ἀλλά μὴν οὐδεμία τις τῶν δυνάμεων τὴν γνωστικὴν ταύτην κέκτηται ἐργασίαν, εἰ μὴ ὁ ἡμέτερος [νοῦς], ἐπειδήπερ πᾶσα ἑτέρα δύναμις καθ' ὃ ἐστὶ γινώσκει τὸ πρᾶγμα. Ὁ δὲ νοῦς γινώσκει καθ' ὃ ἐστὶ τὸ πρᾶγμα ἐξ ἐκείνης δὲ ἑτέραν τινὰ σχηματίζει τὴν ἰδίαν, ἰδίῳ τινὶ τρόπῳ. Καὶ γὰρ ὁ νοῦς πρότερον γινώσκει τὸν ἄνθρωπον εἶναι ζῶον λογικὸν καὶ ἡ τοιαύτη γνώσις λέγεται καὶ ἔστιν ἴδιος τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκ ταύτης δὲ ἐπομένως ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος ἴδιον τινὰ νόημα καὶ ἰδίαν γνώσιν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπισυνάπτει παρωνύμιως. Τοῦτο λέγουσιν εἶδος, ὥστε τὸ εἶδος (τοῦτο γὰρ δευτέρα γνώσις) ἐκ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰδίας γνώσεως ἐπομένως γίγνεται. Ἡ μείζων ἀκραιφνής, ἡ ἐλάσσων ἀποδείκνυται, ἐπειδήπερ ἡ τοιαύτη θέλησις οὐκ ἔστι τῆς θελήσεως, ἐπεὶπερ ἡ θέλησις ἐκεῖνο ποιεῖται, ὅπερ ὁ νοῦς ταύτη παρέχει, οὔτε τινος τῶν ἑτέρων αἰσθήσεων, ἐπεὶπερ ἡ ἐκείνου γνώσις ἐστὶν ἀτελεστάτη, ἄρα μόνῳ τῷ νοῖ προσαρμόζεται.

Ἀποδείκνυται β' αἱ δευτέραι γνώσεις, αἱ ἔχουσιν ἐν τοῖς πράγμασιν ἔχουσαι, διὰ τῆς τοῦ νοῦς ἐργασίας οὐκ ὑπάρχουσιν, ὁ νοῦς ποιεῖται τὰς τοιαύτας, τὸ ἐπόμενον ἀληθές, ἀφ' οὗ [...] τί τὸ εἶναι κέκτηται, ἐξ ἐκείνου καὶ γίνεται ἄρα.

Ἑκτη θέσις

114' Αἱ δευτέραι γνώσεις, αἱ μὴ ἔχουσαι βάσιν ἐν τοῖς πράγμασιν/ γίνονται καὶ ἐκ τοῦ νοῦς καὶ ἐκ τῆς φαντασίας ἢ διανοίας.

Ἀποδείκνυται α' ὅτι γίνονται ἐκ τοῦ νοῦς, ἐπειδήπερ ἡ τοιαύτη πρότασις ἐστὶ δευτέρα γνώσις μὴ ἔχουσα βάσιν ἐν τοῖς πράγμασιν, ὁ Πέτρος ἐστὶ Πέτρος ὡς ἐρέθη, πλὴν ἐκ τοῦ νοῦς γίγνεται, ὡς οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ἄρα.

Ἀποδείκνυται β' περὶ τῆς φαντασίας ἢ διανοίας· ἡ φαντασία ἐκ δύο πραγμάτων ὑπαρχόντων δύναται ἐν πρᾶγμα συνθέσαι, οἷον ἐκ τοῦ ὄρου καὶ τοῦ χρυσίου συντίθησιν τὸ χρυσὸν ὄρος καὶ τὰ ὅμοια, ἅπερ ἐξ ἑτέρας τινὸς δυνάμεως οὐ γίγνεται, ἄρα.

Ἀποδείκνυται γ' ἐκ τῆς πείρας, φανερόν ἐστὶν τοὺς φρενετικούς καὶ μελαγχολικούς ποιεῖν τινὰς πλάσεις, οἷς ὁ νοῦς διέφθαρται, ἄρα ἡ φαντασία ποιεῖ τὰς τοιαύτας. Ἀλλά μὴν αἱ τοιαῦται ὑπάρχουσιν δευτέραι γνώσεις μὴ ἔχουσαι βάσιν ἐν τοῖς οὖσιν, ἄρα ἐκ τῆς φαντασίας γίνονται.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ευγενίου Βούλγαρη, *Δοξασίαι τῶν παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων περὶ τῆς τῶν ἐννοιῶν ἀρχῆς*. Ἀπὸ τὸ ἔργο *Ἡ λογικὴ ἐκ παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων συναρτισθεῖσα*, Λειψία 1766, σσ. 151-156*.

Α'. Οὐκ ἂν ἄπο γένοιτο σκοποῦ οἶμαι, καὶ αὐτὰς τὰς δοξασίας τῶν παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων συντόμως ἐνταῦθα παραθέσθαι. Λευκίππῳ μὲν οὖν, καὶ Δημοκρίτῳ, (παρὰ Πλουτ. Ἀρεσκ. Βιβ. Δ'. Κεφ. γ'), καὶ τῷ Ἐπικούρῳ μετ' ἐκείνους, (Λουκρητ. Βι. Δ'. περὶ φυσ. τῶν ὄντων) οὐδὲν ὅτι μὴ Εἶδωλ' ἅπτα σωματικὰ τὰ νοήματα ἦν, ἀπὸ τῶν ἐν τῷ παντὶ σωματίων οἷον ἀποξεόμενα, κύκλωτε περιίοντα, καὶ τοῖς μὲν αἰσθητηρίοις πρῶτον ἀπαντῶντα, ἐξῆς δὲ καὶ τῷ Ἐγκεφάλῳ ἐμπίπτοντα, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ψυχὴν εἰς τὴν αὐτῶν ἀντίληψιν διαμορφοῦντα. Διαφέρει δὲ οὐδὲν τὰ τῶν Νεωτέρων Ἐπικουρείων (Ὁββέσιου μοι νόει, καὶ ἄλλων τοιούτων) περὶ τούτου ὕστερον εἰρημένα ἢ ὅσον, ἀντὶ τῆς τῶν παλαιῶν Εἰδωλοποιΐας, κινήσεις, οὐδ' αὐτοὶ ἄστινας σαφῶς ἔχοντες εἰπεῖν, πλήν γε δὴ σωματικὰς ταύτας, τῷ ἐγκεφάλῳ παρεμποιουμένας εἰσάγουσι, καὶ ἐνεργήσεις μόνον, καὶ ἀντενεργήσεις (ὡς αὐτοὶ φάσι) (Ὁββέσ. Στοιχ. φιλοσ. Κ. κε'. Ἀρ. 6'.) τὰς ἐν ἡμῖν ἐννοήσεις εἶναι διεκπαιδεύουσιν. Ἀμέλειτοι τὸ αἶλλον καὶ ἀσώματον τῆς λογικῆς φύσεως ἐκπεσυρκόσιν, ἐνύλους συμβαίνει πλάττειν καὶ τὰς ἐννοίας αὐτοῖς, δραματουργοῦσιν ἀκόλουθα τὰ τοῦ πλάσματος. Ἀλλὰ γὰρ ταῦτα ἐκθέσθαι ἴσον καὶ ἀπελέγξει.

Β'. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης σωματικῆς κρείττονα κινήσεως τὴν λογικὴν ψυχὴν ἀποδείξας (περὶ ψυχ. Βιβλ. Α'. Καὶ Βιβλ. Γ'.) τὸ κατὰ τὸν νοῦν μόριον, ἐντεῦθεν καὶ τὰς κατ' αὐτὸ ἐνεργείας, μηδαμῶς εἶναι κινήσεις σωματικὰς ἀπεφύνατο. Καίτοι γε μηδεμιᾶς (ὡς αὐτῷ δοκεῖ) νοήσεως οὔσης, ἥτις μὴ ἐκ προτηρησαμένης τῷ

---

* Σημείωση στὸ χωρίο τοῦ κυρίως κειμένου (σ. 151 κ. ἐ.): "Ἡ μὲν οὖν περὶ τὸ παθητικὸν τοῦ Νοῦ, καὶ τὸ δραστήριον διαπεφωνήκασι, ταύτη δέ, καὶ πλέον ἔτι, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐννοιῶν ἀρχῆς διενέχθησαν οἱ φιλοσοφοῦντες, ἄλλοθεν ἄλλος ἐναπογενῆσθαι ταύτας τῇ ψυχῇ εἰσηγούμενοι."

σώματι τινός ἐξῆπται κινήσεως. Ὅθεν καὶ τὸ θρυλλούμενον ἐκεῖνο, Μηδὲν εἶναι ἐν τῷ Νῶ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, ἤξιώται. Τὸ δὲ δόγμα οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐρμη-
νεύσαντες, εἰς ποικίλας δόξας ἐτράποντο. Οἱ μὲν γὰρ ἐναποκεῖσθαι τῇ ψυχῇ τῶν
νοητῶν τὰ Εἶδη ὑπέθεντο, διεγείρεσθαι δέπως αὐτὰ κινούμενα ὑπὸ τῶν Αἰσθήσε-
ων (τῶν Ἀράβων τινές, καὶ Ἄλβερτ. ὁ Μέγ. Παρὰ τῷ Πίκω Τόμ. Α΄. Σελ. 50.)
οἱ δὲ καὶ παράγεσθαι ὑπὸ τοῦ ἐνεργείᾳ Νοῦ, τοῦ ἀφορῶντος μὲν ἐπὶ τὰ Ἐντυπα
(ὡς φασί) τῶν εἰδῶν, ἐξαῦλουντος δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκεῖνα, καὶ τῷ Παθητικῷ καὶ
Δυνάμει Νῶ, ἤδη νοητὰ καθεστῶτα, καὶ Ἐκτυπα τοῦ λοιποῦ λεγόμενα, καθυπο-
βάλλοντος. (Ἄλλοι τῶν Ἀράβ. καὶ ὁ ἐξ Ἀφροδι. Ἀλέξ. Βιβ. Α΄. Περί ψυχ. καὶ οἱ
σχολαστ. τὰ πολλά). Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Περίπατος. Ἀπαρέσκει δ' ἐν τούτοις τῶντε
Νόων ἡ διάκρισις, καὶ τὸ περιττὸν τοῦ Ἐνεργείᾳ καὶ τοῦ Δυνάμει μόνου εἰς τού-
του τάχα ἂν ἐπαρκέσαντος. Καὶ τῶν εἰδῶν ἡ οὐσίωσις τε, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐνύλου ἐπὶ
τὸ αἶλον μετουσίωσις.

Γ'. Διὰ τῶν Αἰσθήσεων ὡσαύτως καὶ τοῖς ἐκ τῆς Στοᾶς ἐδόκει τὰς ἐννοίας δι-
πορθμεύεσθαι. Ὅ,τι κατὰ βραχὺ παρ' αὐτοῖς τοῦ Ἡγεμονικοῦ καταγραφόμενης
χάρτης, τῷ κατ' Ἀριστοτέλην Ἀβακίῳ (ὡσπερ γὰρ ἐν γραμματείῳ (φησὶν) ὃ
μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον. Ἀριστ. περὶ ψυχ. Βιβ. Γ'. Κ. δ'.) σχεδὸν
παραπλήσιος. Πλὴν ὅτι τὸν Νοῦν δισσεύειν, κατ' ἐκεῖνον, οὗτοι παρέντες διπλοῦντι
εἶδος τῶν Ἐννοηματικῶν χαρακτήρων διαστέλλειν ἄλλως ἤξίουν· τοὺς μὲν Δημιώ-
δεις τούτων εἶναι, καὶ κοινὰς ὑποτιθέντες, τοὺς δὲ τῶν κρειττόνων, καὶ τῇ γνώσει
διαφερόντων ἰδίους, ὡς τὸ πάλαι τοῖς παρ' Αἰγνατίοις ἱεροφάνταις τὰ γράμματα.
Ταύτῃ γάρτοι τῶν ἐννοιῶν τὰς μὲν προλήψεις ἐκάλουν, ὧν φυσικῶς, ὡς ἔφρασκον,
ἡ πάροδος τῇ ψυχῇ καὶ ἀνεπιτεχνήτως, τὰς δὲ Ἐννοίας ἰδιαίτερον, τὰς δὲ ἐπιμε-
λείας ἐγγινομένας, καὶ ἐκ μαθήσεως. (Πλουτ. Ἀρεσκ. Βιβ. Δ'. Κεφ. α΄). Ἐν οἷς
ἅπασι καὶ τοῦτο ἄντις ἐπὶ τῆς τῶν Στοϊκῶν ταύτης ἰδεολογίας ἐπιστημῆναιτο, ὅτι
τὰς ἐννοίας τῶν προλήψεων ταύτῃγε διακρίναντες, ὅπως τῇ ψυχῇ, ἐξ αὐτῶν συμ-
βαίνει μορφᾶσθαι, τουτέστιν τὸν τοῦ Ἡγεμονικοῦ, κατ' αὐτούς, χάρτην γράφεσθαι,
οὐδὲν ἐδίδαξαν.

Δ'. Ὁ δὲ Πλάτων ἐμφύτους τῇ ψυχῇ τὰς ἰδέας ἀπάσας δοξάσαι λέγεται, τῇ
τῶν ἰδεῶν ἴσως ἐπωνυμία, μόνως τῶν καθόλου λέγων τὰς ἐννοίας, τῶν ἐν τοῖς οὐσι
θεωρουμένων ὑπονοεῖν παρεχόμενος. Αἰσθησις γάρ, καὶ φαντασία μόνων ἀντιλαμ-
βάνεται τῶν καθ' ἕκαστα. Ἐνῆκε γὰρ ἡμῖν (ὡς ὁ ἐκεῖνου λόγος) τῆς καθόλου ἀλη-
θείας ἡ φύσις τὰ σπέρματα, τοῖς κατ' αὐτὴν ἐμφύτοις λόγοις πλουτίσασα. Παρῆκε
δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀπηρτημένας δυνάμεις περὶ τὴν ὕλην ἀλείψθαι, καὶ τοῖς ἐν

μέρει ἐπισηολάζειν, ὧν τὰς προσλήψεις, ἰδέας, ὡσπερ καὶ αὐτὰ ὄντα, ἀπιξίσι καλεῖν. "Ὅθεν αὐτῷ καὶ αἱ μαθήσεις ἀναμνήσεις, (Πλατ. ἐν Θεαίτ.) συνωδὰ διανοημένων τῷ περὶ τῆς τῶν ψυχῶν προὑπάρξεως, ἧ προκατεῖληπτε, δόγματι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἄλλως, τὰς λογικὰς ψυχὰς πρὸ τοῦ ἐν τῷ τῆδε σκήνει ἐνοικισμοῦ, ζωῆς ἀξιώσαντα, μὴ καὶ πλέως νοημάτων παρυποθέσθαι, ὧν ἂν ἀμυδρὰ τινα τὰ ἴχνη, καὶ ἐνσωματωθεῖσαι ἤδη ἐνδιασώζοιεν. Ἐξ ὧν, παρὰ τὴν ἐν τῷ Νοερῷ Κόσμῳ διατριβὴν τῶν ψυχῶν, καὶ τὰς ἐνταῦθα περιόδους, καὶ αὐτὸ τὸ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν δόγμα ἀναποδείκτως, καὶ προῖκα εἰσάγεσθαι, μηδὲ τῇ πείρᾳ ἄλλως συμβαῖνον, παντὶ τῷ ἀκριβῶς σκηπήσαντι συνιδεῖν ῥάδιον.

Ε'. Ἐν τοῖς Νεωτέροις τοῦ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν δόγματος ὅλαις δυνάμεσι προέστη ὁ Γάλλος Καρτέσιος (Μελετ. Γ'. Ἀριθμ. ια'. καὶ ἄλλ.) τρισσὰ ἐννοιῶν διαστειλόμενος Εἶδη, τῶν μὲν Ἐμφύτων, τῶν δὲ Ἐπεισάκτων, τῶν δὲ Πεποιημένων. Καὶ Ἐμφυτος μὲν αὐτῷ, ἡ ἀπὸ γενετῆς ἡμῖν ἐγκατασπαρεῖσα Ἰδέα, οἷα ἡ τοῦ Θεοῦ, ἡ τοῦ ὄντος ἐν γένει, καὶ τῶν προσεῖναι ἀχωρίστως νοουμένων τῷ ὄντι. οὐσίας, ὑπάρξεως, ἐνότητος, ἀληθείας, ἀγαθότητος, σχέσεως τάξεως, καὶ τῶν παραπλησίων. Ἐπεισακτος δέ, ἡ διὰ τῶν ἐκτὸς αἰσθήσεων ἐπεισαγομένη, οἷα τῶν αἰσθητικῶν καλουμένων ποιότητων, χρωμάτων, χυμῶν, ὀσμῶν, ἤχων, θερμότητος, ψυχρότητος, καὶ τῶν τοιούτων. Τούτων δὲ τὰς μὲν ἐμφύτους ἅμα γεννωμένοις τὸ Θεῖον ἐνίησι· τὰς δ' ἐπεισάκτους, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐμποιουμένων τοῖς αἰσθητηρίοις προσβολῶν διηνεκῶς παρειαγει. Πεποιημένη δὲ ἔννοια, ἦτοι Ἐπίπλαστος, ἦν, ἐξ ὧν ἤδη κατὰ τὰς ἀνωτέρω μεμόρφωται, ἡ ψυχὴ ἀναπλάττει ἦτοι κατὰ πρόθεσιν τὴν ἑαυτῆς, ὡς ὅτε ἐκοῦσα τραγέλαφόν τινα ἰνδάλλεται, ἡ ὄρος χρυσοῦν, κτ. εἴτε καὶ ἀβουλήτῳ τινὶ καὶ εἰκαῖα ἐπιρροία τοῦ ζωτικῆς πνεύματος, κοινὰ τὰ ἐγκεκολλημένα ποτὲ τῷ ἐγκεφάλῳ ἴχνητε καὶ ἰνδάλματα, οὐ κατὰ κόσμον φερομένου, ὡς ὅναρ συμβαίνει· ὅποτε ὄνον τις ὑπόπτερον, φέρε, καθορῶν δοκεῖ, πηγάσειόντι χρήμα, ἦτι τοιούτον. Ἐξ ὧν ἂν τις εὐμαρῶς συνιδεῖ, μηδὲν ὅλως τὴν ψυχὴν εἰς τὸ νοεῖν ἑαυτῇ συμβαλλομένην, ὅτι μὴ παίζουσαν. Πᾶσαν γὰρ ἔννοιαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποφερομένη, μόνων ἑαυτῇ παραίτιος καθίσταται πως, τῶν οἷς παρανοοῦσα νοημάτων πρὸς οὐδὲν δέον προσχρήσεται.

Στ'. Ὁ δὲ μὴ Μαλεβράγγης (ἐν τῷ περὶ Ἐξετάσ. Ἀληθ. Μερ. Β'. Βιβλ. Γ'. Κεφ. ζ'.) τὰ τοῦ ὁμεγενοῦς, ὅν ἄλλως διὰ πλείστου ἐποιεῖτο, παραδιορθούμενος, εἰς ἀλλόκοτόν τινα ὑπόληψιν περὶ τῆς τῶν ἐννοιῶν ἀρχῆς φιλοσοφῶν παρενήνεκται. Τετραχῶς γὰρ κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ τοῖς νοητοῖς ἐπιβάλλει. Ἦτοι γὰρ πρῶτον, ἐν αὐτῷ οἷον ἐνδύσει, τὸ νοητὸν ἡ ψυχὴ νοεῖ, ὡσπερ καὶ φῶς ὀφθαλμός, ἐν αὐτῷ τῷ

φωτὶ θεᾶται καταλαμπόμενος· οὕτω γὰρ καὶ ὁ νοῦς τὸ ΟΝ νοεῖ τὸ Ἀκρότατον, οὐ
 μηδὲν ἔχει ἐξεικονίσει καὶ δεῖξαι τὴν φύσιν. (Ἄλλ' οὕτω δήπου νοεῖν δι' ἐποπτείας
 τὸ Θεῖον, μόνοις ἀποκειῖσθαι τοῖς μακαρίοις, μετὰ τὴν ἐνθὲνδε λῆξιν, ἡγούμεθατε καὶ
 πεπιστεύκαμεν, τοῖς ἐν τῷ φωτὶ τὸ φῶς ὀφρομένοις, ὡς γέγραπται· τὸν δὲ παρόντα
 ἔλκουσι βίον, Θεοῦ ἔννοιαν ἔχειν, ἐκ μόνης τῆς τῶν ὀρωμένων καλλονῆς τε καὶ τά-
 ξεως, καὶ κατὰ μόνην λογικὴν ἐπιστασίαν ψυχῆς, δέδοται.) Ἡ δεύτερον (φησί) νο-
 εῖ τὸ ὄν δι' ἰδέας· τουτέστι δι' εἰκόνας οἷον Ἀρχετύπου, τῆς ἐν τῷ Θεῷ καὶ αὐτῆς
 ἐνοπτανομένης. Καὶ τῷδε δὴ τῷ τρόπῳ, ἅπασαι (φησὶν), αἰ κοινόταται τῶν
 ἐννοιῶν εἰσὶ ληπταί. Οἷον ἢ τοῦ ὅλου, ἢ τοῦ μέρους, ἢ τῆς ἐκτάσεως, ἢ τῆς διαιρέ-
 σεως, ἢ τῆς τάξεως, ἢ τῆς ἀληθείας, καὶ αἰ λοιπαὶ ὅσας ἐμφύτους ἐκάλει Καρτέ-
 σιος (Ἀνωτ. Ἀρ. Ε'). Τρίτον δὲ νοερῶς τινῶν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ κατὰ Συνεί-
 δησιν (φησί) προσβολῶν τινῶν ἐπαισθημένη, ἃς αἴτε ἔξω, καὶ αἰ ἔσω Αἰσθήσεις,
 ὑφίστανται· οἷον ἡδονῆς, λύπης, ἀλγους, πείνης, δίψης, ναυτίας, χρωμάτων ποικί-
 λων, χυμῶν παντοίων καὶ ὀσμῶν, καὶ ἤχων, καὶ ὧν ἀπλῶς ἐπεισάκτους τὰς ἐννοί-
 ας ὁ ἀνωτέρω (Ε') ἐτίθετο· ταύτας δέτοι οὐδ' οὗτος ἰδέας ἡξίου καλεῖν, συγκεχυ-
 μένας δὲ μᾶλλον προσλήψεις καὶ συναισθήσεις, ἢ συνειδήσεις. Σύνοιδο μὲν γὰρ
 ἑαυτῇ πως ἡ ψυχὴ προσδιατιθεμένη τῷ ἀνθρώπῳ ἡδομένῳ ἢ λυπούμενῳ, ἢ
 ἀλγοῦντι, ἢ πεινῶντι, ἢ διψῶντι, ἢ ναυτιῶντι, ἢ τί ὀρῶντι, ἢ τινὸς γευομένῳ, ἢ
 ὀσφραϊνομένῳ, ἢ ἀκούοντι, διὰ τοῦ σώματος, καὶ τὰς ἐκ τῶν τοιῶνδε διαθέσεων
 ἐμποιούμενας αὐτῇ ἀλλοιώσεις σαφῶς ἐπιγιγνώσκει· οὐ μὴν ἀλλ' οὐκ ἔχει εἰδέναι,
 ὅπως γέ τὸ σῆμα παρὰ τῶν ἐπιόντων, ἢ καὶ αὐτὴ διὰ τοῦ σώματος, διατίθεται εἰς
 τὴν τῶν τοιούτων ἐπίγνωσιν· οὐδ' εἰ αἰ αὐταὶ ἀδιαφόρως τοῖς πᾶσιν ἐπεγείρονται
 ἐννοιαί, ὡς οὐδὲ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ αἰ ἐπιβάλλουσιν αἰ αὐταί, ὧ νῦν μὲν ἡδέως,
 νῦν δ' ἀηδῶς τὸ αἰσθητήριον κινεῖται, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ φέρε βρώματος, καὶ οὐ τῷ
 σώματι συνδιατίθεται πως καὶ ἡ ψυχὴ, ἄλλοτε ἄλλως διακευμένη. Τέταρτος δέ, καὶ
 τελευταῖος αὐτῷ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡμῖν αἰ τῶν ἄλλων (φησί) ψυχαί, καὶ εἰ τινα
 εἰσὶ παρὰ τὰς ψυχὰς εἶδη ἕτερα ἀμιγῆ ὕλης διαγιγνώσκονται· ὅπερ οὖν ἰδιάζον ἐστὶ
 τῷ Μαλεβράγχου δόγματι, τοῦτο ἐστὶ, τὸ μηδὲν ὅλως καθ' ἑαυτὴν οἶαντε οὔσαν
 τὴν ψυχὴν ἐννοεῖν, ταῖς δὲ παρὰ τοῦ ὑπερφώτου φωτός, ὧπερ οὐσιωδῶς (κατ'
 αὐτόν) συνῆπται, καταυγαζομένην φωτοβολίαις, τοῖς νοητοῖς ἐπιβάλλειν, ὃ καὶ
 Ἰάμβλιχος, καὶ Πλωτῖνος πάλαι, καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Πλατωνικῶν, ἐν ταῖς παρ'
 αὐτοῖς Θεουργικαῖς μυήσεσιν ἐδόκουν ὑποτιθένται. “Ἦν γὰρ δηλαδὴ κακείνων ὁ
 λόγος οὗτος, ὡς ἄρα συνυπάρχει ἡμῶν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ ἢ περὶ Θεῶν ἐμφυτος
 γνῶσις... Εἰ δὲ δεῖ τ' ἀληθὲς εἰπεῖν, οὐδὲ γνῶσις ἐστὶν ἢ πρὸς τὸ Θεῖον συναφῆ, δι-

είγερται γὰς αὐτῆ πῶς ἑτερότητι. Πρὸ δὲ τῆς ὡς ἑτέρας ἕτερον γινωσκούσης, αὐτοειδῆς ἐστὶ καὶ ἀδιάκριτος, ἢ τῶν Θεῶν ἐξηρητημένη μονοειδῆς συμπλοκή... περιεχόμεθα γὰρ ἐν αὐτῇ μᾶλλον ἡμεῖς, καὶ πληρούμεθα ὑπ' αὐτῆς..." (Ίάμβλ. περὶ Μυστηρ. Κεφ. Γ'.) Καὶ πρὸ δὲ τούτων "Ὅμηρος ἐν οἷς ραψῶδει:

"Τοῖς γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων

Οἶον ἐπ' ἡμαρ ἔγρησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε." (Ὀδυσ. α').

Ἄλλ' ἤδη μὲν οὖν καθ' ἡμᾶς ἡ δόξα ὀπαδῶν τυγχάνει χηρεύουσα· εἰ μήπου τινος εὐμοιροῖη ἴσα τῷ Μαλεβράγγῃ φανητιῶντος. Εἰκότως δὲ ἐφ' ᾧ γὰρ τ' ἄλλα εἶσαι οἷς ἀτοπεῖ, τὸν μὲν Νοῦν, οἷασοῦν ὄλως δυνάμειος ἀποστερεῖ· τὴν δὲ ψυχὴν, καὶ πρὸ τῆς ἐν τῇ μακαριότητι λήξεως, ἀποθειάζει τῇ οὐσιῶδει συναφείᾳ καίτοι ἐν διηνεκεῖ σαλευομένην ἀθλιότητι, ὡς σαφῶς ἐλέγχει τὰ πράγματα. Οὐκ ἦν δὲ ἄλλως εἰκὸς μὴ ἐν ὑπερτελεῖ καὶ ἀκροτάτῃ διάγειν εὐδαιμονία, τῷ ὑπερτελείῳ καὶ ἀκροτάτῳ ΘΕΩ οὐσιωδῶς ἐνουμένην, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀδιαλείπτως φωτιζομένην. Ὅπερ δὲ γέρας τῆς ἐλπιζομένης ἀπόκειται λήξεως. Τὸ δέτοι ἔσχατον, ὅτι καὶ τῶν ἀτόπων ἐννοιῶν, ἡ δόξα αὐτῆ, τὸν ἀπειράγαθον Θεὸν ἀποφαίνει παραίτιον. Ἄ δὲ πάντα τῶν τῆς ὑγαινούσης φιλοσοφίας δογμάτων ἐστὶν ἀλλότρια.

Z'. Ὁ δὲ Ἀρνάλδος (Γάλλος δὲ καὶ οὗτος ἦν) καὶ ὁ Γερμανὸς Λεϊβνίτιος, τὸ ἐνεργὸν τοῦ Νοῦ καὶ δραστήριον ἀποκαταστήσαι δεῖν ἐγνωκότες, δημιουργὸν ἑαυτῆς εἶναι τῶν ἐννοιῶν τὴν ψυχὴν εἰσηγήσαντο. Ὁ μὲν γὰρ κινηθείσης ὀπισσοῦν ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς Αἰσθήσεως, ἦτοι τοῦ Ὀργάνου, καὶ τῆς γενομένης ἐν τούτῳ προσβολῆς, ἐς γ' ἐπὶ τὸν ἐγκέφαλον διαδοθείσης, πέφυκε πῶς ἡ ψυχὴ παράγει (φησί) τὴν κατάλληλον ἐννοίαν, ἢ τῆς ἀλλοιώσεως ἀντιληφθήσεται, τῆς ἐπισυμβάσεως τῷ σώματι. (Ἀρνάλδ. ἐν τῷ περὶ Ἀληθ. καὶ ψεύδ. ἰδεῶν συγγρ.). Ἐξ οὗ οὐδὲν πλέον μαθεῖν ἐξέσται, ἢ ὅτι ἐπὶ τῇ τῶν ἐννοιῶν παραγωγῇ συνεπιδῶ πῶς ἡ ψυχὴ παθαινομένη τῷ σώματι. Καὶ ὅτι ἐκ τούτου ἐκείνη τὸ ἐνδόσιμον πρὸς ἐνεργειαν· ὅπερ ἐπὶ τῶν δι' Αἰσθήσεως νοουμένων ὀρθῶς ἦπου λέγεται, ἐπὶ δὲ πάντων ἀπλῶς, ὅσα διαφόρως καθ' ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ φύσιν ἔχει ἀνακυκλεῖν, οὐκέτι. Ἐφ' οἷς, καὶ τί ἐστὶν ὅπερ ἡ ψυχὴ παράγει; τὴν ἰδέαν ἄρα; καὶ πῶς αὐτήν, ἣν ἠγγνόησε; πάντα βαθεῖ ζόφῳ πεπύκασται. ("Ὅρα Ἀντών. Γενουίγης· ἐν τῇ Μεταφ. ἀκριβέστερον ταῦτ' ἐπικρίνοντα.) Ὁ δὲ Λεϊβνίτιος τὸν Νοῦν ἀποφαίνεται, θεσμοῖς ἐπόμενον τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ἀδιαλείπτως προβάλλειν ἑαυτῷ τὰς ἐννοίας, ἄλλην μετ' ἄλλην, ὡσπερ δὲ καὶ τὸ ὀργανικὸν σῶμα, ὧν ἂν εὐμοιρήσειε κινήματων ἑαυτῷ καθίσταται παρακτικόν. Αἰεὶ δὲ τὸν ἀποχρῶντα λόγον (ὡς αὐτὸς φησί) τῶν ἐφεξῆς νοήσεων μὲν τῆς ψυχῆς, κινήματων δὲ τοῦ σώματος, ἐν ταῖς ἀμέσως ἠγγησαμέναις νοήσε-

σιν, ἢ κινήσειν, εἶναι περιεχόμενον. Εἶναι γὰρ τὰς δευτέρας διὰ τὰς πρώτας, καὶ διὰ τὰς δευτέρας τὰς τρίτας, καὶ ἐξῆς ἐχομένως, ἀντιστοιχούσης αἰεὶ συμφώνως τῆς τῶν νοημάτων ἀλληλουχίας, δι' ἧς (φησὶν) ὁ νοερὸς παριστάνεται κόσμος, τῇ τῶν κατὰ τὰς σωματικὰς Αἰσθήσεις κινήματων προόδῳ ὁμολόγως συμπροϊών, ἥπερ ὁ κόσμος διατυποῦται ὁ Αἰσθητός. Καὶ ταύτην οὖν τὴν τῶν ἑτεροφυῶν ἐνεργημάτων ἀρμονικὴν σύμπνοιάν τε καὶ συμφωνίαν, Ἀρμονίαν προδιατεταγμένην ἐκάλεσεν, (ὄρα τὰ ἐν τοῖς πρακτ. τῶν ἐν Λειψία Σοφ. Ἀνδρ. ἐν Ἔτ. ἀγῆδ' . Καὶ Βιλφριγγέρον ἐν τῷ περὶ τῆς Προδιατεταγμ. Ἀρμον. § ιε' . καὶ ιζ' . καὶ ιη' . Καὶ Οὐόλφ. ἐν τῇ Λογ. ψυχολ. τμήμ. γ' .) ἧς ὅσον ἐπ' ἀμφοῖν τῶν φύσεων, ἰδίαι τε δὴ, καὶ πρὸς ἀλλήλας θεωρουμένων, τὸ πλημμελὲς καὶ ἀνάρμοστον, ἄλλοι κρινόντων. Καὶ γὰρ καὶ ἡ τῶν τοιούτων ἰσχυρότερα ἀκρίβωσις, βαθυτέρας ἐστὶν ὑπόθεσις θεωρίας, ἢ κατὰ τὴν νῦν ἡμῖν προκειμένην, τοῦ ὁποιαοῦν λαβεῖν ὑποτύπωσιν, ὅθεν δὴ αἱ ἔννοιαι τῇ ψυχῇ, καὶ ὅπως ἔχουσι λαμβάνουσι τὴν ἀρχήν τε καὶ πάροδον.

Η' . Ἄλλ' ἔοικε δὴ τοῦ πράγματος πρὸ τῶν ἄλλων μάλιστα εὐστοχίης ἡ Ἄγγλος Λώκιος (ἐν τῷ περὶ Νοῦ τοῦ Ἀνθρωπέου Βιβλ. Β' . Κεφ. α' , β' . κξ.) Οὐχὶ τὰ ἀπὸ κοιλίας, ὃ λέγεται, ἀπομαντεύσας, τῷ δὲ φύσει συμβαίνοντι ἐφ' ἰκανοῦ ἐπιστήσας. Δισσῶν γὰρ οἶον ἐκ πηγῶν ἢ ψυχῇ τὰς ἰδέας ἀπάσας ἅπαξ ὅσας φέρει, ἀρύεται, ἔκτε τοῦ σώματος δηλονότι, καὶ ἑαυτῆς· τοῦ μὲν, δι' ὧν πάσχει ὑπὸ τῶν ἐκτὸς προσβολῶν, τῆς δὲ, δι' ὧν ποιεῖται νοερῶν Ἀντιλήψεων. Καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, τὰς μὲν δι' Αἰσθήσεως, τὰς δὲ δι' ἐπιλογισμοῦ καὶ Ἐπιστασίας, ὧν δὴ πρὸς μὲν ἐκεῖνας, καὶ παθητικῶς ἔχουσα ἐστὶ, πρὸς δὲ τούτων τινάς, καὶ ἐνεργητικῶς. Καὶ Α' . (φησὶν Βιβλ. Β' . Κ.Α. ' § 3.) Αἱ Αἰσθήσεις ὑπὸ τῶν ἐκτὸς παντοίως κινούμεναι, διαπορθεύουσι τῇ ψυχῇ διαφερούσας ἀντιλήψεις τοῦ λευκοῦ, τοῦ μέλανος, κτ. καὶ πάσης ἀπλῶς Αἰσθητικῆς ποιότητος· τὸ δὲ διαπορθεύειν, τὸ εἰσιέναι (λέγει) ποιεῖν εἰς τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν Αἰσθητῶν τὸ ποιητικὸν γινόμενον τῶν διαφερούσων Ἀντιλήψεων. Β' . δὲ πηγὴ (Αὐτ. 4) ἡ Ἀντιληψὶς αὐτῶ τῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργημάτων, ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, ἃς ἐκ τῶν Αἰσθήσεων ἐπιδέχεται. Αἱ δὲ ἐνέργειαι ἐπειδὴ ἀντικείμενον γίνονται τῆς κατὰ ψυχὴν προσοχῆς καὶ ἐπιστασίας ἐμποιοῦσι τῷ Νοῦ ἕτερόν τι ἰδεῶν εἶδος, ἃς οὐκ ἂν ἔχοι τὰ ἐκτὸς ἐμποιῆσαι. Τοιαῦται αἱ ἰδέαι τῆς ἀντιλήψεως, τῆς νοήσεως, τῆς ἀμφισβητήσεως, τῆς πίστεως, τοῦ συλλογισμοῦ, τῆς γνώσεως, τῆς θελήσεως, Καὶ τὴν τοιαύτην δύναμιν, οὐκ ἀπροσφυῶς ἄντις (φησὶν) Αἰσθησὶν ἐσωτερικὴν ὀνομάσειε, καλεῖσθω γε μὴν (προστίθῃσι) δύναμις Ἐπιστατικὴ ἢ προσοχὴ. Ἄλλ' ἃ μὲν, καὶ Λώκιος περὶ τῆς τῶν ἰδεῶν ἀρχῆς ἀποφαίνεται, ὡς ὀλοσχερέστερον εἰπεῖν, ταῦτα.

ΤΑ ΤΟΥ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Εὐχαριστίες

Θερμές εὐχαριστίες ἐκφράζουμε σ' ὅσους μᾶς ἔγραψαν τὰ καλά τους λόγια γιὰ τὸ πρῶτο τεῦχος τῶν "Νέων" μας· ἰδιαίτερα ὅμως σ' ὅσους ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ ἀποστείλουν εἴτε ἀνάτυπα ἐργασιῶν τους, ὅπως ἦ κ. Ἄννα Κελεσίδου, εἴτε συγγράμματά τους, ὅπως ὁ κ. Κλεῖτος Ἰωαννίδης, εἴτε ἀφίσσες, τεύχη φιλοσοφικῶν περιοδικῶν ἢ ἄλλα ἔργα, ὅπως ὁ κ. Λεωνίδας Μπαρτζελιώτης, ὁ κ. Λίνος Μπενάκης καὶ ὁ κ. Εὐθύμιος Λίτσας, εἴτε, τέλος, πρωτότυπα κείμενά τους, ὅπως ὁ κ. Εὐάγγελος Ροῦσσο.

Τὸ ἴδιο θερμές εἶναι οἱ εὐχαριστίες, πὺ ἐκφράζουμε στὸν κ. Ἀθανάσιο Θεοδωρίδη γιὰ τὴν προσφορά στὸ Κ.Ε.ΝΕ.Φ. 3000 περίπου λεπτῶν χαρτονίων 25X35 ἐκ., πὺ χρησιμοποιοῦμε στὴ βιβλιοθεσία μὴ αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων.

Προγράμματα

Συνεχίστηκε ἡ ἀναζήτηση διατριβῶν, πὺ ἐκπόνησαν Ἕλληνες ἐρευνητὲς γιὰ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας της. Κατεγράφησαν βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα 19 ἀκόμη διατριβῶν, πὺ ἀντλήσαμε ἀπὸ ἔμμεσες κυρίως πηγές - ἀναφορὲς στὴ βιβλιογραφία, περιλήψεις τοῦ περιεχομένου τους κ.λ.π.

Τὸ διετὲς ἀναπτυξιακὸ πρόγραμμα ἐμπλουτισμοῦ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἀρχείων τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ. βρίσκεται σὲ πλήρη ἐξέλιξη: Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποδελτίωση, φωτοτύπηση, βιβλιοδέτηση καὶ καταλογογράφηση φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικοφιλοσοφικῶν ἐργασιῶν σὲ μία σειρά περιοδικῶν ("Byzantinische Zeitschrift", "Byzantion", "Nietzsche-Studien", "Νέα ἐστία", "Ἡπειρωτικὴ ἐστία", "Ἡπειρωτικὰ χρονικά", "Θεσσαλικὸ ἡμερολόγιο", "Φιλολόγος", "Φιλολογική", κ.λ.π.), ἐνῶ ἡ ἔρευνα σὲ ἄλλα συνεχίζεται.

Ἐκδόσεις

Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ φιλοσοφικοῦ κειμένου τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν δύο συνεργατῶν τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ. ἀποτελεῖ ἤδη πραγματικότητα: Ἀπὸ τὴς ἐκδόσεις "Ἀρμός" κυκλοφόρησε στὰ τέλη τοῦ περασμένου χρόνου τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου "Εἰσαγωγή - Θεμελιώδης φιλοσοφία", πὺ σύμφωνα μὲ ὅλες τὴς ἐνδείξεις προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα.

Ἐτοιμο πρὸς ἐκδοσὴ εἶναι ἐξάλλου καὶ τὸ ἔργο τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ "Συνταγματικὸν τῆς Μεταφυσικῆς" μὲ σύντομη εἰσαγωγή τῆς κ. Βασιλικῆς Μπόμπου-Σταμάτη, ἡ ὁποία καὶ μετέγραψε τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Παναγιώτη Νούτσου, 'Η "Νεοελληνική φιλοσοφία" ως ιστοριογραφικό πρόβλημα	1
Άπο τὰ προσκτῆματα	4
Σοφίας Γ. Τακουρλῆ, 'Η ἔρευνα προβλημάτων τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας τὸ ἔτος 1997	7
Περιλήψεις διδακτορικῶν διατριβῶν:	
Μαρίας Τερδῆμου, Μαθηματικά καὶ φιλοσοφία στὴν ἑλληνικὴ σκέψη κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας	21
Δείγματα νεοελληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου:	
Γερασίμου Βλάχου, Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους παραφράσεις καὶ ζητήματα. Εἰσαγωγή - Μεταγραφή: Μαρία Κουντουράκη	29
Δείγματα νεοελληνικοῦ ιστορικοφιλοσοφικοῦ λόγου:	
Εὐγενίου Βούλγαρη, Δοξασίαι τῶν παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων περὶ τῆς τῶν ἐννοιῶν ἀρχῆς (Λογική, σσ. 151-156)	34
Τὰ τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.	40

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Γεράσιμος Βλάχος. Σχέδιο τοῦ Κώστα Ντιό (1980).